

Олександр Головка

**ГАЛИЦЬКА ДЕРЖАВА КНЯЗІВ
РОСТИСЛАВИЧІВ В ІСТОРІЇ
ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ (ІХ–ХІІ ст.)**

Для правильного розуміння історії слов'янства Східної Європи доби середньовіччя вкрай важливим є вивчення з сучасних наукових позицій державнополітичних процесів у населення Волині і Прикарпаття в ІХ–ХІІ ст. Саме таке дослідження не тільки дозволить по-новому представити минувшину цього краю, а й відкрити завісу утаємниченості над багато в чому досі неясним феноменом, який дослідники в залежності від своїх наукових уподобань називають «Галицько-Волинське князівство», «Галицько-Волинська Русь» або «Галицько-Волинська держава»¹. Останнім часом це державне утворення часто називають на честь засновника династії Романа Мстиславича державою Романовичів.

В цьому нарисі ми зупинимося на проблемах державнополітичного поступу Галичини з моменту формування перших політичних утворень в Прикарпатті до часу входження Галицької землі наприкінці ХІІ ст. до єдиного Галицько-Волинського державнополітичного комплексу. В російській домарксистській історіографії, починаючи від М. М. Карамзіна, була поширена думка про виключну роль в політичному поступі східного слов'янства Києва, лідерство якого з настанням удільної доби передається спочатку Володимирі, а потім Москві. Проти такої концепції рішуче виступив М. С. Грушевський, який побудував свою схему політичного розвитку Східної Європи доби середньовіччя, в якій наступником Київської держави виступила Галицько-Волинська держава².

Радянська концепція політичного розвитку слов'янства Східної Європи була фактично пом'якшеною формою концепції М. М. Карамзіна — М. П. Погодіна — С. М. Соловйова — В. О. Ключевського³. Це пом'якшення проявилось в культивуванні ідеї, що

Київська Русь була колискою трьох братніх народів, та у пропаганді думки про існування так званої давньоруської народності. Але навіть такий підхід-поступка часто-густо фактично ігнорувалася російськими істориками, які постійно писали про існування Російської держави і російського народу саме з давніх часів⁴. Одночасно для більшості представників радянської історіографії характерно ігнорування державницького розвитку Південно-Західної Русі в княжу добу.

На нашу думку, в силу значної схематичності не можна зараз вважати задовільною, в контексті розгляду державнополітичного розвитку українських земель, і концепцію М. С. Грушевського, оскільки вона в недостатній мірі пояснює процеси, що відбувалися в розвитку слов'янського населення українських земель в добу існування держави Русь та удільних князівств до моменту утворення Галицько-Волинської держави, а також державного розвитку сусідньої з Волинню і Галичиною Південної Русі у часи існування означеної держави.

Основною частиною населення майбутньої Галичини були карпатські хорвати. Вони мешкали у верхньому й середньому межиріччі Дністра та Пруту і у верхів'ях Сану⁵ і були східною частиною хорватів, які в добу Великого переселення народів склали єдиний хорватський етнічний комплекс. Московський дослідник В. В. Седов вважає хорватів частиною великого антського угруповання⁶. В нашому нарисі, природно, мова йтиме лише про хорватів Східної Європи, які мешкали в басейні Верхнього та Середнього Дністра, а також у межиріччі Сану та Західного Бугу.

На етнічне становлення Галичини також вплинуло переселення сюди з південного сходу значного масиву уличів та тиверців в X ст., які опинилися перед цим під тиском печенізьких орд. Вірогідно, якусь роль у формуванні етнічної картини краю відіграло іраномовне (яське) та протобулгарське населення⁷. В XII ст. в Галичину переселилися з півночі якісь групи волинського населення⁸. Необхідно відзначити певну некомпактність розселення хорватів. Вона в етнічному плані була подолана на початку XII ст., і цей факт мав, на нашу думку, неабияке значення для політичної

консолідації Прикарпаття в середині XII ст., коли виникла з ряду політичних комплексів об'єднана Галицька земля-князівство.

Поза всяким сумнівом, становлення державності, формування державних інституцій та традицій йшло в Прикарпатті двома шляхами. Перший з них був пов'язаний з іманентними усьому розвитку східного слов'янства етнополітичного формування хорватів явищами, спрямованими на виникнення державнополітичної організації, та витікав з реалізації внутрішніх потреб хорватського суспільства. Другий шлях реалізовувався згори і мав форму тиску, експансії на хорватів з боку державних організмів сусідніх етнополітичних формувань. Однозначно, що сучасний стан розвитку науки дає можливість не пов'язувати жорстко процес становлення державності з так званим генезисом феодальних відносин⁹. Вірогідно, що ранньодержавні формування стали виникати на базі всіх союзів племен слов'ян Східної Європи. В історичній літературі триває дискусія про сутність таких формувань. Так, наприклад, Є. О. Шинаков, який розробив власну методологію державотворчих процесів у східних слов'ян, відзначає, що державотворчі процеси у них розпочалися на межі VIII–IX ст., проте про появу якоїсь попередньої державності («двохрівневої», за визначенням автора) можна говорити лише з середини IX ст. Такий стан речей, на думку Є. О. Шинакова, продовжувався до середини X ст. З часів Ольги виникла більш визначена за формою рання державність, яка у повній мірі склалася в часи Володимира Святославича¹⁰.

В свій час історики доклали чимало зусиль, щоб знайти більш-менш вагомні аргументи існування в Прикарпатті та на Волині давніх протодержавних чи ранньодержавних організмів. Необхідно визнати, що в основному аргументи на користь цього спиралися на не дуже доказові в плані розкриття теми джерела (матеріали арабського письменника аль-Масуді¹¹, анонімного германського автора Географа Баварського чи фольклорної за змістом розповіді «Повісті временних літ» про побиття дулібами аварів¹²). Визнаючи у значній мірі незавершеність подібних пошуків, водночас наголошуємо, що проблему допомагає розв'язати компаративний метод та відмова від фактичної ідеалізації розвитку полянського союзу племен. Незаперечна близькість у синхро-стадіальному

плані розвитку полян, древлян, полочан, хорватів дає підстави вважати, що у VIII–IX ст. у всіх цих союзів племен (точніше «племінних князівств») відбулися в суспільно-політичному розвитку важливі якісні зміни. Ці зміни призвели до формування у всіх цих етнополітичних організмів ранньодержавницьких інституцій. Важливим доказом цьому є згадка літопису про те, що на початку X ст. київському володарю Олегу в його взаєминах з Візантією допомагали «светлые и великие князь»¹³. Б. О. Тимошук вважає, що тоді хорвати залежали від Києва¹⁴, але, на наш погляд, більш аргументованою є думка, що представники Хорватського об'єднання виступали тоді як воєнні союзники київського князя під час виправи проти візантійців¹⁵.

Вище ми писали про хорватів, що мешкали у верхньому межиріччі Дністра і Прута. Західна ж частина хорватів з верхів'їв Сану в IX ст. потрапила спочатку під контроль Віслянського князівства в Малій Польщі, а дещо пізніше весь ареал після підкорення віслян Великою Моравією автоматично опинився під контролем останньої¹⁶. В X ст. хорватське Посання з центром у Перемишлі входить до складу Празького князівства, а головні державницькі функції тут виконують вісляни Малої Польщі. На землі хорватів поширювалося християнство у державній формі з Центральної Європи. Про це свідчить входження їх територій до складу Празької єпископії, що зафіксовано в тексті її Установчої грамоти 973 р.¹⁷ В третій чверті X ст., вірогідно, після підкорення древлян Ольгою, східна частина хорватів опиняється під контролем Києва. Доказом цього є не стільки новітні висновки праць О. В. Назаренка про активні зовнішньополітичні контакти Святослава та Ярополка з європейськими країнами, як перш за все знахідки князівських знаків князя Святослава Ігоревича у Пліснеську¹⁸.

В правління Володимира в 981 р. до складу Русі потрапляють так звані «Червенські гради», південну частину яких складало хорватське Посання з центром у Перемишлі¹⁹. Через десять років між Руссю і основною частиною хорватів в Подністров'ї відбувається війна, після чого весь цей район опиняється під владою Києва²⁰. Дуже цінним для розгляду цього питання є матеріал археологічних розкопок, які провів Б. О. Тимошук на Буковині. Вче-

ний знайшов і дослідив там чимало тогочасних «градів», які, за його припущенням, були знищені під час захоплення цього краю Володимиром Святославичем²¹. Ці спостереження для нас є вкрай важливими, оскільки показують не тільки велику мілітарну силу, а й організаційно-політичний потенціал Хорватського ранньодержавного об'єднання.

На нашу думку, головною метою походів Володимира на захід на початку 90-х років X ст. були не землі хорватів Побужжя, яких приєднано до Русі в 981 р., а територія хорватів Подністров'я, які на цей час зберігали свою незалежність від сусідніх держав і мали свою власну державність. В правління Володимира фактично вся територія, що знаходилась під патронатом Києва, складалась з намісництв (або посадництв). В джерелах ці володіння називаються волостями²². Вірогідно, що весь контрольований Києвом район Волині і Прикарпаття опинився на межі X–XI ст. в складі одного намісництва²³. Центром цього намісництва було місто Володимир. До його складу входили територія «Червенських градів», Східна Волинь та землі хорватів. З кінця X ст. тут з'являються міста, що вже були державнополітичними центрами. До них відносяться Володимир, Червен, Белз, Берестя. Спочатку ці міста були своєрідними форпостами влади київського князя в цьому регіоні, але пізніше, в удільну добу, всі вони стануть центрами князівств. Знаменно — князь Володимир Святославич (980–1015 рр.) посадив у першому з названих міст свого сина Всеволода²⁴, що є свідченням досить високого рівня тодішніх впливів Києва на Волині.

Перебування у тому чи іншому місті князя у кожному конкретному випадку мало свій відповідний політико-адміністративний зміст. Мова йде про необхідність відрізнити характер влади тих чи інших осіб, які «сиділи» на князівському столі: чи це були князі-намісники, які виконували функцію управителів київського князя, чи князі-володарі, котрі в тій чи іншій мірі були достатньо повновладними легітимними володарями-монархами. Крім цього, важливо визначити, що поява в якості намісника в тому чи іншому регіоні представника київської князівської родини несла в собі досить суперечливу тенденцію. З одного боку, Київ прагнув за його

допомогою долати тут племінний сепаратизм. Але, знайшовши спільну мову з місцевою знаттю, князь-намісник, призначений у столиці Русі, намагався перш за все добитися максимальної для себе незалежності від столиці. Вже на межі X–XI ст. на Русі спостерігалася тенденція перетворення князівств-намісництв, як підконтрольних Києву адміністративно-політичних одиниць в складі держави-імперії Русь, у незалежні справжні державні утворення. В 90-х роках X ст. на заході Русі відбулися якісь політичні колізії, вірогідно, пов'язані з боротьбою з київським політичним центром волинських земель. Внаслідок цих подій втратив владу у Володимирі на Волині Всеволод Володимирович. Цей край далі управлявся Києвом за допомогою посадників.

У зв'язку з розглядом питання про політико-адміністративну еволюцію князівств-намісництв на Русі необхідно уточнити деякі моменти, пов'язані із застосуванням термінології. При розгляді проблеми державнополітичного розвитку, а потім становлення регіону важливо з'ясувати змістовне навантаження поняття «земля». Необхідно відзначити, що в величезній літературі немає ще однастайності у розумінні цього поняття, залученого науковцями з лексики давньоруських літописів. На думку філолога В. В. Колесова, воно одночасно означає і місце розселення, і рід (народ), який мешкає на місці цього розселення²⁵. В літописних текстах поняття «земля» використовувалося не тільки по відношенню до князівств удільної доби, а й до більш ранніх формувань, зокрема, до союзів племен перехідної від первіснообщинного до класового суспільства доби, племінних княжінь як ранньополітичних організацій, до ранньодержавного об'єднання полян та західних сіверян IX ст. («Руська земля») та князівств-намісництв періоду їх входження до складу держави-імперії Русь з центром у Києві. Невизначеність в термінології заважає виявленню певних закономірностей розвитку східнослов'янських регіонів.

В літопису повідомляється, що перед смертю Ярослава Володимировича (1054 р.) Ізяслав і Святослав вже володіли власними намісництвами. Ізяслав, судячи з інформації Іпат'євського літопису, правив в Турові, а Святослав займав стіл у Володимирі-Волинському²⁶. Отже на той час Волинська земля знаходи-

лись під владою князя-намісника. В літопису немає інформації, чи входили до волинського князівства-намісництва прикарпатські землі. М. С. Грушевський висловив думку, що після смерті старшого сина Володимира (1052 р.) Ярослав надав якийсь уділ в Південно-Західній Русі своєму онукові Ростиславу Ярославичу²⁷. Але, вірогідно, що його правління тут не продовжувалося довго, бо в середині 60-х років цей князь вже перебував в Тмутаракані. Можливо, що Ростислав, як володар ареалу в Прикарпатті, підкорявся не тільки Києву, а й Володимир-Волинському. Щоб не повертатися до цієї теми, необхідно відзначити, що князівства-намісництва не формувалися на базі якогось одного колишнього союзу племен або «племінного княжіння», а тому територіальні конфігурації цих князівств-намісництв мінялися.

В 1054 р. відбувся перерозподіл волостей. Як відомо, центром Київської держави була «Руська земля» — територія великокнязівського домену, яка виникла на базі земель колишніх племінних княжінь полян і західних сіверян. В середині XI ст. на основі «Руської землі» сформувалися три князівства — Київське, Чернігівське та Переяславське. Статус «Руської землі» як центральної частини Русі, загальноруського князівського володіння-домену Рюриковичів фактично звужується до території Київського князівства (Київської землі). Але впродовж першої половини XI ст. до складу домену повністю входить колишня Дrevлянська земля. Крім старших синів, які розділили фактично «Руську землю» на три князівства (Київське, Переяславське, Чернігівське), володіння в різних регіонах Русі отримали і два інших Ярославичі: Ігор зайняв Володимир на Волині, а В'ячеслав — Смоленськ. Я. Д. Ісаєвич справедливо відзначає, що після смерті Ярослава Володимировича (1054 р.) не тільки Волинь, а і Перемишльська земля належали його синові князю Ігорю²⁸. Є підстави думати, що під патронатом Володимира-Волинського перебували всі колишні хорватські землі, хоча, повторюю, тут, ймовірно, і після смерті Ярослава невеликий час мав якісь володіння князь Ростислав Володимирович. Поряд з цим, треба підкреслити, що вплив київської князівської влади на підкарпатський край не був досить сильним. До того ж, як показують тогочасні події, сам волинський князь-на-

місник Ігор у значній мірі виявився маріонеткою в руках старших братів.

В 1057 р. після смерті В'ячеслава Ярославича, за повідомленням «Повісті временних літ», «тріумвіри» посадили «...Игоря Смолинське, из Володимеря выведше...»²⁹. М. Ф. Котляр припускає можливість, що Ігор зберігав Волинь до кінця життя (1060 р.), але ми схильні довіряти чіткій вказівці джерела. М. Б. Свердлов вважає, що між 1057 та 1078 рр. Волинь належала Святославу, а потім стала володінням Ярополка Ізяславича³⁰. Але припущення про належність Волині Святославу під час князювання в Києві Ізяслава є недоведеним³¹. Вірогідно, з 1057 р. Волинська земля управлялася безпосередньо з Києва Ізяславом Ярославичем, аж до моменту втрати їм влади у місті на Дніпрі в 1073 р.

Про належність Володимира Олегу Святославичу під час короткого князювання у столиці Русі його батька Святослава Ярославича (1073–1077 рр.) є відомості у «Повчанні» Володимира Мономаха³². Це є важливим свідомством особливої уваги верхівки династії Рюриковичів до Волинського краю.

Під час свого третього, досить нетривалого правління у Києві (1077–1078 рр.), Ізяслав Ярославич вірогідно, відновлює свою владу на Волині. Тоді регіон, на думку М. Ф. Котляра, перетворюється у володіння його родини³³. Проте є підстави думати, що цей процес перетворення князівства в політико-економічному плані на повну земельну власність започаткувався дещо пізніше і не отримав остаточного завершення, оскільки Волинь на початку XII ст. переходить до рук нащадків Всеволода Ярославича та його сина Володимира Мономаха.

В 1064 р., за повідомленням літописця, «бежа Ростислав Тмутороканю, сын Володимерь, внук Ярославль, и с ним бежа Порей и Вышата, сын Остромирь, воеводы Новгородьского. И, пришед, выгна Глеба из Тмуторокана, а сам седе в него место»³⁴. Наступного року чернігівський князь Святослав відновив владу сина Гліба, але вже через декілька місяців Ростислав знову повернув собі завойоване. Цей епізод для нас є дуже важливим, оскільки мова йде про князя Ростислава, від якого бере родовід династія галицьких князів Ростиславичів. На нашу думку, князь Ростислав до

прибуття на південь знаходився у Новгороді, про що говорить і наведена вище інформація «Повісті временних літ» про Порея та Вишату, а перед тим, можливо, мав якесь держання у Прикарпатті.

Наприкінці 70-х років з трьох князів-«тріумвірів» живим залишився лише Всеволод (роки правління в Києві 1076–1077, 1078–1093). Ставши верховним князем Русі, Всеволод прагнув зміцнити свою владу. Але зробити це було вкрай непросто. На місцях в цей час спостерігається тенденція до підсилення місцевої верхівки, на чолі якої стояли представники династії Рюриковичів. В таких умовах Всеволод вирішив не конфліктувати з синами старшого брата Ізяслава — Ярополком та Святополком. Молодий князь Ярополк Ізяславич отримав Волинське і Турівське князівства³⁵. Є підстави думати, що і Ярополк був князем-намісником київського князя. Крім Волинсько-Турівського князівства-намісництва, Ізяславичам належав також Новгород, де сидів молодший брат Ярополка Святополк. Останнього на новгородському столі посадив ще батько Ізяслав.

Під 1084 р. літопис повідомляє: «Приходи Ярополк ко Всеволоду на Велик день. В се же время выбегоста Ростиславича 2 от Ярополка, и пришедша прогнаста Ярополка»³⁶. В літературі це повідомлення знаходиться вже довгий час під підвищеною увагою дослідників. Це пов'язано з тим, що саме з цього часу не тільки спостерігається політична активізація Волині в житті східнослов'янської конфедерації, а і з'являються на політичній арені Перемишльське, Тербовльське та Звенигородське князівства, які через декілька десятиліть після об'єднання перетворяться в єдине Галицьке князівство. На превеликий жаль, наведена вище літописна стаття дає дуже мало інформації для висновків.

Не вносять особливої ясності у розуміння зазначеної події і наступні повідомлення пам'ятки. Вірогідно, що згадані два Ростиславичі перебували у місті Володимирі під контролем (можливо, під арештом) Ярополка. В останнього існували підстави остерігатися цих князів, якщо прийняти вірогідну версію М. С. Грушевського про попередню належність цього краю чи його частини Ростиславу Володимировичу³⁷.

Якщо це так, то можна вважати, що Волинське князівство-намісництво в 50–60-х роках було розділено на дві частини. Волинь перейшла у руки Ігоря Ярославича, а Прикарпаття — Ростислава Володимировича. Зазначимо, що є в літературі і інша думка. Російський історик О. В. Гадло вважає, що Ростислав взагалі був посаджений у Володимирі-Волинському в 1057 р., а втратив Волинь приблизно в 1061 або в 1062 рр.³⁸ А. Г. Плахонін пише, що Ростислав Володимирович сидів у Володимирі в 1060–1064 рр.³⁹

Нам відомо з джерел про трьох синів Ростислава Володимировича: Рюрика, Василька та Володаря. Зокрема, вище ми вже розповідали про те, що напередодні подій на Волині в 1084 р. Володар Ростиславич разом з Давидом Ігоровичем зробили спробу захопити Тмутаракань. Оскільки Володар в цей час перебував в іншому місці, є підстава думати, що під контролем Ярополка у Володимирі знаходились інші Ростиславичі — Рюрик і Василько. Можливо, вони були захоплені наближеними Ярополка Ізяславича на початку 80-х рр. XI ст. і перебували тут, як зазначалося вище, примусово. В другій половині 80-х рр. виникають три князівства Ростиславичів (Рюрик сидів в Перемишлі, Володар у Звенигороді, Василько у Тереховлі). В той же час Ростиславичі не тільки прагнули зміцнити свою владу у Прикарпатті, а й посилити свій контроль на Волинь, де князував син Ізяслава Ярославича Ярополк⁴⁰.

Події на Волині 80-х років XI ст. А. Г. Плахонін характеризує як «волинську кризу», розглядаючи її в контексті зміни системи взаємовідносин між князями правлячої династії Рюриковичів у сфері контролю над землями Русі. Для нас важливим є те, що цей автор визнає існування в зазначені роки володінь у формі вотчин у князів не тільки в Прикарпатті, а й на Волині⁴¹. Саме це дає підставу вважати, що в той час онуки князя Ярослава Володимировича Ярополк Ізяславич, Рюрик, Володар та Василько Ростиславичі, Давид Олегович прагнули не тільки отримати для себе володіння в Південно-Західній Русі, а і зробити їх максимально незалежними від Києва. Отже, з цього часу починається еволюція володінь Ростиславичів в Прикарпатті як реально суверенних політичних утворень в складі давньоруської конфедерації, а також вже досить чітко простежується тенденція до становлення Волині як майбут-

ньої землі-князівства. Цей процес не отримав в найближчий час (наприкінці XI — перших десятиліттях XII ст.) швидкої реалізації, оскільки остаточно Волинь стала незалежним державнополітичним формуванням лише у другій половині XII ст.

З'їзд у Любечі в 1097 р. був дуже знаменною подією в державнополітичному розвитку східнослов'янської політичної конфедерації. В столиці Русі зібралися київський князь Святополк, переяславльський князь Володимир Всеволодович Мономах, волинський князь Давид Ігоревич, теребовльський князь Василько Ростиславич, чернігівські князі Олег і Давид Святославичі. На з'їзді відзначалося, що міжкнязівські «котори» створюють велику небезпеку для Русі, чим користуються половецькі хани. Князі домовилися: «Да ноне отселе имеемся в едином сердце, и блюдем Русские земли; каждо да держит очину свою: Святополк Киев Изяславлю, Володимирь Всеволожу, Давид и Олег Святославлю, а им же раздаял Всеволод города: Перемышль Володареви, Теребовль Василкови»⁴². Підкреслення факту передачі волостей Південно-Західної Русі ставило під сумнів будь-які претензії київського князя Святополка на цей регіон, оскільки гарантом збереження цих земель за їх володарями фактично проголошувався Володимир Мономах. Є пізня інформація, де, розповідаючи про викрадення перемишльського князя Володаря, германський хроніст Ортліб називає його «королем русів (rex Ruthenorum)»⁴³. В західноєвропейській ідеологічній літературі означений титул використовувався виключно до незалежних, суверенних володарів. Дійсно, Володар тоді фактично не залежав від київського князя, а його держава була повністю самостійною.

Необхідно відзначити важливість інформації «Повісті про осліплення Василька» про діяльність теребовльського князя Василька Ростиславича. Згідно пам'ятки, тоді князь Василько заявляє про своє бажання здійснити похід на південь і визволити дунайських болгар: «И посем хотел есмь переяти болгары дунайские и посадити я у собе»⁴⁴. Як відомо, в той час Болгарія знаходилась під владою Візантійської імперії, а її населення вело боротьбу за своє визволення. Увага прикарпатських князів до цього регіону, без всякого сумніву, пов'язана з мешканням тут в Дністров-

сько-Дунайському регіоні значної за чисельністю групи східних слов'ян, колишніх уличів та тиверців. Зміст повідомлення пам'ятки наводить на думку, що Василько Ростиславич прагнув переселити до свого краю частину слов'янського (колишнього уличко-тиверського) населення. Це було важливо, оскільки мало підсилити економічну та мілітарну силу Тербовльського князівства. Після утворення єдиного Галицького князівства спостерігається процес поступової галицької колонізації території вздовж Дністра.

В князівській родині Рюриковичів Ростиславичі були князями-ізгоями, а тому не могли за нормами династичних правил, які встановили на Русі старші сини Ярослава Володимировича Ізяслав, Святослав та Всеволод, претендувати на Київ. Але ця обставина мала для Ростиславичів позитивне значення: вони не витрачали енергію на боротьбу в інших регіонах Русі, а зосереджували увагу на розбудові власної землі. Львівський історик О. Мазур висловлює думку, що в той час Ростиславичі знаходилися у великій залежності від панівної верхівки Перемишльської та Тербовльської землі⁴⁵. У певній мірі з такою думкою можна погодитися, особливо враховуючи ту обставину, що Ростиславичі наприкінці XI ст. тільки появилися в краї. Проте тоді Ростиславичі, силу яких не можна і применшувати, діяли в інтересах вказаної місцевої знаті. І цей союз сприяв піднесенню їх династії, швидкій суверенізації краю у його відносинах з Києвом.

Розглядаючи питання про формування державно-князівської території володінь Ростиславичів, необхідно зазначити, що на чолі їх стояв перемишльський князь Рюрик, а після його смерті цей стіл зайняв Володар. На жаль, нам невідомо з джерел, де сидів останній до смерті брата, проте можна припустити, що цим містом був Звенигород, який у першій половині XII ст. був відомий як столиця удільного князівства. Василько Ростиславич володів Тербовлем. Тербовльська та Звенигородська земля, за нашою думкою, сформувалися як князівські володіння у другій половині XI ст. Вірогідно, що Перемишльська, Тербовльська та Звенигородська землі до другої чверті XII ст. ще не були єдиним земельним об'єднанням, тобто про Галичину як компактну державно-адміні-

стративну одиницю в складі Русі можна говорити лише з першої половини XII ст.

На князівських з'їздах в Любачеві (1097 р.) та Витичеві (1100 р.), вказані землі в Прикарпатті були визнані родинними володіннями Ростиславичів⁴⁶. Однак, не дивлячись на це, Володарю та Васильку довелося вести за відстоювання своїх прав гостру боротьбу у першій чверті XII ст. з Володимиром Мономахом та польським князем Болеславом III Криворотим⁴⁷.

В середині 20-х років майже одночасно помирають Володимир Всеволодович Мономах, а також прикарпатські князі Володар і Василько. До влади в Києві після смерті 19 травня 1125 р. Володимира Мономаха прийшов його син Мстислав. Успадкування Києва Мстиславом Володимировичем було свідомством великої сили влади померлого князя та державнополітичної системи, яку той створив і очолював. Володар помер в 1124 р. в Перемишлі⁴⁸, Василько 28 лютого 1125 р. в Теревовлі⁴⁹. Після Володаря владу успадкували його сини Ростислав та Володимир, якого літописці при описі більш пізніх подій називають «Володимирком». Про розподіл спадщини Володаря давньоруські джерела нічого не повідомляють, проте польський історик XV ст. Ян Длугош відзначав, що старший його син Ростислав сів у Перемишлі, а Володимир — у Звенигороді. Синам Василька Григорію та Івану дісталася спадщина в Теревовльському князівстві. Старший з братів Григорій взяв собі Теревовль, а молодшому Івану дістався новий в політичному житті краю Галич⁵⁰. Отже, в другій чверті XII ст. виникає нове удільне князівство в Прикарпатті — Галицьке, яке невдовзі стане центром консолідації усього краю.

Відсутність повідомлень про Галич в літописах попереднього часу не є підставою для того, щоб говорити про якесь надзвичайно різке піднесення міста саме в другій чверті XII ст. Нам і в цьому випадку необхідно враховувати факт великої лаконічності інформації джерел про Прикарпаття цього часу.

Досить цікавою є згадка про Галич в «Патерику», де відзначається, що під час зіткнення з Святополком та Давидом (межа XI–XII ст.) Володар і Василько припинили торгівлю з сусідніми давньоруськими землями («... и не пустиша гостей из Галича, ни

лодий от Перемышля, и не бысть соли в всеи Руской земли»⁵¹). Це повідомлення було введено монахом Полікарпом до пам'ятки з літопису в XIII ст., проте його інформація виглядає в достатній мірі об'єктивною⁵². Згадка у наведеному фрагменті Галича на першому місці, ймовірно, не була випадковою, а свідчила, що це місто, яке на той час не було «князівським» (тобто, не було адміністративним центром ні земельного, ні удільного князівства), відіграло велику роль в економічному і, вірогідно, політичному житті прикарпатського краю.

Археологічні дослідження свідчать про те, що місто Галич виникло набагато раніше часу, коли про нього з'являються перші письмові повідомлення, а саме в IX–X ст.⁵³ Крім археологічних досліджень, на нашу думку, свідоцтвом давнього походження Галича є розташування його поряд з старовинним язичницьким ритуальним центром — Галичиною могилою⁵⁴. Про нього розповідає Галицький літопис під 6714 р., де повідомляється про невдалу спробу пересопницького князя Мстислава Ярославича захопити Галич⁵⁵.

Невдовзі після приходу до влади сини Володаря розпочали війну між собою. Про цю війну розповідають Ян Длугош під 1127 р., а В. Н. Татищев під 1126 р.⁵⁶ М. Ф. Котляр вважає, що конфлікт між Володаревичами почався після смерті Володимира Мономаха⁵⁷. На допомогу Ростиславу прийшли новий київський князь Мстислав та Васильковичі. Володимирко зазнав поразки і втік до Угорщини. Ростислав зробив спробу зайняти Звенигород, але мешканці міста йому не підкорились. Відсутність згадок в літописах про Ростислава після 1127 р. дала можливість М. Баумгартену твердити про смерть князя в 1128 р.⁵⁸, але до такого висновку дослідник приходив лише на тій підставі, що після означеної дати про цього князя немає ніяких повідомлень в джерелах. Більш виваженим є підхід М. Ф. Котляра, який пише про складність встановлення дати смерті Ростислава⁵⁹. Деякі дослідники, виходячи з тексту повідомлення, яке наводиться В. Н. Татищевим, відносять дату смерті Ростислава Володаревича на 1143 р., але однозначно, що спроба такого датування не є коректною⁶⁰.

Цей князь скоріше за все помер в 30-х рр. XII ст., можливо, в ході великої війни, яка відбувалася в той час в Центральній Європі.

В 30-х рр. XII ст. в Угорщині розгорнулася боротьба за владу короля Бели II і претендента на трон Бориса. Останній був сином короля Коломана та дочки Володимира Мономаха Євфимії. Під приводом звинувачення в подружній зраді Євфимія була відслана до батька, де в Києві в 1113 р. у неї народився Борис. В 1131 р., після смерті короля Стефана, Борис отримав підтримку візантійського двору, а згодом польського князя Болеслава III Криворотого. Союзниками Бели II були чеський король Собеслав, австрійський герцог Леопольд III, германський імператор Лотар⁶¹. В конфлікт втрутилися, згідно джерел, і якісь руські володарі, причому, допомагали вони як Бели II, так і Борису.

Звенигородський князь Володимирко допомагав королю Бели II проти Бориса Коломановича і союзної тому Польщі. Про цю допомогу засвідчує Київський літопис. Під 1152 р. в ньому розповідається, що в той рік Володимирко, звертаючись до сина Бели II Гейзи, нагадує тому: «Яз отцю твоєму досыти послужил своим копием и своими полкы, за его обиду, и с Ляхы ся есмь за нь бил»⁶². Угорські хроніки відзначають неодноразову допомогу русів і поляків Борису Коломановичу⁶³. Вірогідно, що західно-руські загони, які воювали на боці Бориса, прибули від противника Володимирка Ростислава. На користь можливості такого перебігу подій свідчать близькість Прикарпаття до Угорщини, а також складні відносини між самими Володаревичами. Успіх Бели II у боротьбі з Борисом і його союзниками (1135 р.) сприяв у значній мірі завершенню конфлікту в галицькому краї на користь звенигородського князя Володимирка, який після смерті Ростислава переїхав до Перемишля.

Лише на межі 40-х рр. XII ст. в літописах знову з'являється інформація про події в Прикарпатті. В цей час в стольному Києві володарем стає князь із чернігівської династії Ольговичів Всеволод Ольгович, який в 1140 р. вирішив забрати Волинь у сина Мстислава Володимировича Ізяслава. Літопис повідомляє, що Всеволод відправив у похід «Ивана Василковича и Володаревича из Галичя Володимирка на Вячеслава и на Изяслава на Мьстисла-

вича посла»⁶⁴. Це повідомлення дає підстави думати, що ні перемишльського князя Ростислава Володаревича, ні теребовльського Григорія Васильковича на той час в живих вже не було. М. Ф. Котляр, порівнявши це повідомлення з статтею літопису під 1141 р. («Сего же лета преставися у Галичи Василкович Иван. И прия волость его Володимерко Володаревичь, седе по обою волостью, княжа в Галичи»⁶⁵), робить висновок, що в попередній час в Галичі князував Іван Василькович. Це спостереження важливе, оскільки свідчить і про те, що в політичному житті Подністров'я відбулася знаменна подія. Столиця земельного князівства Теребовль та столиця удільного князівства Галич помінялися місцями, а саме, після смерті брата Григорія Іван не переїхав до його володінь, а залишився у Галичі. Зміст наведеної вище статті під 1140 р. дає можливість зробити припущення, що Іван Василькович був найбільш потужним з прикарпатських князів, а тому перемишльський князь Володимирко в якійсь мірі залежав від галицького володаря. Зазначимо, що з цього часу роль Теребовлі як політичного та адміністративного центру згасає.

Смерть Івана Васильковича в 1141 р. дає можливість Володимирку не тільки об'єднати майже всі землі Ростиславичів, а й перенести центр своїх володінь до Галича. Як справедливо зазначає І. П. Крип'якевич, Галич, на відміну від Перемишля, Звенигорода та Теребовля, знаходився в самому центрі володінь Ростиславичів, а тому перенос столиці до цього міста був логічним⁶⁶. Останньою подією, яка завершила процес об'єднання Галицьких земель в єдиний організм, стало захоплення Володимиром у свого племінника Івана Ростиславича Звенигородського князівства.

Незважаючи на крайній лаконізм повідомлень джерел, можна в загальних рисах охарактеризувати політичну ситуацію в прикарпатському регіоні після смерті Володаря і Василька, розглянути питання про пріоритетність тих чи інших князівських столів. Зокрема, вірогідно, немає підстав для висновку, що в другій половині 20-х років XII ст. ареал Ростиславичів розділювався на дві частини — володіння Володаревичів та володіння Васильковичей. Такий підхід не може бути у повній мірі коректним, оскільки в другій половині 20-х рр. чіткої системи заміщення столів та

ієрархії князів не було. Скоріше за все, внуки Ростислава Володимировича вважали весь прикарпатський край своїм колективним володінням, приблизно так, як верхівка всіх Рюриковичів сприймала східнослов'янські землі. Це володіння Ростиславичів за статусом було фактично землею-князівством, суверенним державним утворенням. Водночас реально в західній частині регіону перемишльським князем був Володимирко, а звенигородським — його старший брат Ростислав, у східній частині регіону Ростиславичів головним був теребовльський володар Ростислав, якому підкорявся князь нового Галицького князівства Іван (Григорій). Після смерті Ростислава Іван фактично став провідним князем Прикарпаття, тобто саме він зробив перші кроки на шляху створення об'єднаної Галицької землі-князівства. Після смерті Івана Володимирко переїхав до Галича, але протягом трьох років мав рахуватися з сином Ростислава Іваном, якому надав звенигородський стіл. Взаємини між потужним галицьким князем Володимирком і звенигородським Іваном не були добрими, що і призвело до втрати останнім володінь в 1144 р.

У другій половині того ж 1144 р. в Галичі спалахнув бунт, учасники якого виступили проти Володимирка на підтримку Івана Ростиславича. Є всі підстави думати, що цей виступ був в значній мірі спровокований київським князем Всеволодом. Івану Ростиславичу у боротьбі з Володимирком надали допомогу берладники — слов'янські мешканці Дністровсько-Дунайського межиріччя, землі яких знаходились під певним контролем Галичини. Є свідчення, що сам Іван Ростиславович безпосередньо володів цими землями в 30-х рр. XII ст.⁶⁷ Боротьба з Володимирком закінчилася для Івана невдачею. В плані аналізу цих подій вірогідною є інформація, яка збереглася у В. Н. Татищева, про те, що в 1144 р. Володимирко воював з болгарами та візантійцями і «обладав семи грады до Дуная»⁶⁸, тобто підкорив берладницькі землі. Проте через деякий час Іван Берладник знову почне боротьбу за Галич, на цей раз вже з сином Володимирка Володаревича Ярославом, про що буде йти мова нижче.

З перших днів свого перебування у Києві Всеволод Ольгович (час правління у Києві 1139–1146 рр.), що було цілком зрозумі-

лим, прагнув відновити владу київського князя у всіх регіонах Русі. Зрозуміло, що значну увагу київський володар приділяв і південно-західним землям. В 1138 р. галицькі полки активно допомагали тодішньому київському князю Ярополку Володимировичу у борні проти чернігівських князів на чолі з Всеволодом. Проте на межі 30–40-х років взаємини Володимирка Володаревича (до 1141 р. перемишльського, а після 1141 р. галицького князя) з Всеволодом Ольговичем змінюються на краще, на що, безумовно, вплинула зміна статусу останнього, а також загострення у стосунках між Волинню та Галичиною. В 1139 р. галицький князь Іван Василькович та перемишльський Володимирко Володаревич були ініціаторами переговорів з володимиро-волинським князем Ізяславом, але останні не дали позитивних результатів⁶⁹.

В першій половині XII ст. відбувається політичне піднесення ролі Галича, який в середині століття стає центром єдиної Галицької землі-князівства, до якої входять зазначені вище Перемишльське, Звенигородське та Тербовльське удільні князівства. За своїм статусом це Галицьке державне формування фактично було суверенним утворенням з усіма необхідними ознаками⁷⁰. По відношенню до такого типу відносно суверенних утворень, що були складовими східнослов'янської політичної конфедерації, є підстава застосовувати поняття «земля-князівство»⁷¹. Першим формуванням такого типу у східних слов'ян було Полоцьке князівство XI — початку XII ст.⁷².

В другій половині 40-х — на початку 50-х рр. XII ст. Галицька земля-князівство веде активну зовнішню політику, зокрема, Володимирко в союзі із суздальським князем Юрієм Довгоруком воює з волинським князем Ізяславом Мстиславичем та його союзником угорським королем Гейзою⁷³.

У лютому 1153 р. помер галицький князь Володимирко Володаревич. Його син Ярослав зайняв галицький стіл в розпалі конфлікту Волині та Галичини за погоринські міста. Літопис інформує, що молодий князь Ярослав прагнув помиритися з волинським князем Ізяславом Мстиславичем, проте оточення князя прагнуло продовження війни («...ты еси молод, а поеди прочь и нас позоруй...»⁷⁴). Галицькі бояри наполягли, щоб князь безпосе-

редньо у бойових діях з волинянами участі не брав. Дослідники по-різному коментують цей епізод. Одні вважають, що він є свідченням конфлікту, що виник між князем та боярами і мав перспективу до зростання⁷⁵. Інші, навпаки, заявляють, що оточення прагнуло зберегти під час конфлікту свого молодого князя від неприємних несподіванок⁷⁶.

Варто погодитись з думкою, що в складних умовах того часу оточенню князя дійсно, слід було попідкуватися за свого сеньйора, який був суверенним носієм державної влади в Галичині. Але необхідно відразу ж визнати, що в галицькій верхівці існували протилежні погляди на можливий перебіг відносин з Волинню та Києвом. Вірогідно, тоді Ярослав був представником партії миру, що хотіла примирення з Волинню, оскільки війна завдала великих втрат Галичині, а Ізяслав в її ході вже висловлював своє бажання взагалі забрати собі Прикарпаття. Тому молодий князь навіть погоджувався визнати себе васалом київського князя. Інша група, яку представляв авторитетний боярин Костянтин Сірославич, не хотіла йти на поступки Ізяславу Мстиславичу, визнавати залежність Галичини від нього, віддавати завойовані волинські міста. Невдовзі на річці Серет відбулася битва, яка призвела до жорстокої поразки галичан.

В 1156 р. син померлого в 1154 р. Ізяслава Мстислав напав на місто Володимир на Волині і вигнав звідти дядьку Володимира Мстиславича. Літопис докладно розповідає про похід Юрія Володимировича Довгорукого та його зятя Ярослава Володимировича галицького на допомогу князю-вигнанцю. Але Мстислав Ізяславич користувався неабиякою підтримкою волинян, бо могутнім союзникам так і не вдалося підкорити Мстислава і повернути Володимир його колишньому власнику⁷⁷. Зазначимо, що у другій половині 40-х — на початку 50-х рр. XII ст. Волинь стає родовим володінням Ізяслава Мстиславича та його нащадків, перетворюється в самостійне земельне князівство. Суверенізації краю сприяло поступове налагодження стосунків його з Галичиною.

На прагнення галицького князя Ярослава Володимировича шукати шляхи до мирного розвитку відносин з Волинню, вірогідно, вплинуло те, що Юрій Довгорукий тоді відмовився переда-

ти Ярославу захопленого суздальцями Івана Берладника. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що навіть скупа інформація джерел дає підстави думати, що після 1144 р. останній не припиняв боротьби з Ярославом, шукав підтримки у цій боротьбі не тільки в Берладі, а у різних руських князів та у половців. В другій половині 50-х рр. розбитий в попередній час, але нескорений Іван Ростиславич готує проти Ярослава Володимировича військо з берладників та половців. В цьому йому допомагає новий київський князь Ізяслав Давидович. В київському літописі розповідається, що, довідавшись про небезпеку, галицький князь, запрошує на поміч не тільки руських, а і польських князів, а також угорського короля Гейзу II.

В 1158 р. Іван Берладник зібрав в Подунав'ї велике військо з берладників та половців. Літопис повідомляє, що перших в його війську нараховувалося 6 тисяч. Похід було розпочато, військо князя Івана дійшло до галицького міста Кучелмина, де його прихильно зустріло місцеве населення. Таке ж ставлення до Берладника було і в Ушиці, але до стін міста ще до прибуття берладницько-половецького війська підійшло військо Ярослава. Літописець повідомляє, що під час облоги чимало мешканців Ушиці перебігло на бік Івана. Але негаразди між Іваном та його степовими союзниками вимусили Берладника відступити. Згодом Іван Ростиславич приїхав на запрошення Ізяслава Давидовича до Києва, а потім князь Ізяслав почав війну проти Ярослава, вимагаючи володінь для Берладника. Важливо, що Іван Ростиславич в цей час отримав звістку від галичан: «Толико яви стягы, и мы отступим от Ярослава»⁷⁸. Ця інформація є ще одним доказом серйозних суперечностей, що існували в галицькому суспільстві. Щоб не повертатися до цієї теми, зазначимо, що в 1161 р. Іван Ростиславич помер у візантійському місті Солуні (Фесалоніках). Літопис передає тодішні чутки, що князя було отруєно⁷⁹.

Важливим моментом розвитку відносин між Волинню та Галичем другої половини 50-х років XII ст. було те, що вперше в міжкнязівському конфлікті володарі двох сусідніх земель-князівств Ізяслав Мстиславич та Ярослав Володимирович опинились в одному таборі. Безумовно, що в цьому конфлікті волинський

князь Мстислав Ізяславич прагнув посилити свої позиції, що незабаром йому і вдалося зробити.

Союз Волині і Галичини склався до 1157 р. В вересні 1157 р. германський імператор Фрідріх I Барбаросса в листі до свого дучівника єпископа Вібальда, описуючи свій переможний похід проти Польщі, відзначає, що полякам допомагали «народи рутенів (русів. — *Авт.*), партів (половців. — *Авт.*), прусів, поморців, зібравши великі загони»⁸⁰. Коментуючи це повідомлення, С. Кучінський вважає, що, скоріше за все, під згаданими загонами «рутенів» імператор розумів або загони галицького князя Ярослава Володимировича (до цієї позиції польський автор більше схиляється), або волинського князя Мстислава Ізяславича⁸¹. На нашу думку, є всі підстави стверджувати, що воєнний контингент в Польщу послали князі обох західноруських земель Ярослав Володимирович та Мстислав Ізяславич разом. Це було фрагментом реалізації військово-політичного союзу обох князів.

Необхідно зазначити, що ще до цих подій Галичина налагодила добрі стосунки з Польщею. Ще 1153 р., в перший рік свого князювання в Галичі, Ярослав Осмомисл видав свою дочку за великопольського князя Одона⁸². В 1158 р. польські князі надали Ярославу допомогу у боротьбі з Іваном Берладником, а наприкінці року сприяли йому та волинському князю Ізяславу в боротьбі за київський трон⁸³.

22 грудня 1158 р. Мстислав волинський та Ярослав галицький увійшли до Києва, владу в якому вони передали авторитетному смоленському князю Ростиславу Мстиславичу⁸⁴. Ростислав Мстиславич правив в Києві до 1167 р., що було своєрідним рекордом для цього буремного часу. Безумовно, для певної стабільності влади у Києві важливим було прихильне ставлення до столичного володаря волинського та галицького володаря. Літопис в цей час неодноразово фіксує участь галицьких військ у військових кампаніях нового київського князя. В 1159 р. в чернігівській землі проти кочовиків разом з іншими руськими дружинами воюють галицькі загони на чолі з воєводою Тудором Єлчичем. Ця допомога була викликана тим, що союзник галичан чернігівський князь Святослав Ольгович воював як проти половців, так і проти Івана Бер-

ладника. В 1160 р. брат волинського князя Ізяслава Мстиславича Ярослав, князь Володимир Андрійович та галичани нанесли поразку половецьким ордам. Взимку 1159–1160 рр. галицькі полки на чолі з воєводою Костянтином Сірославичем разом з київським військом воюють в Чернігівській землі проти князя Святослава Володимировича⁸⁵.

Згідно відомостей Київського літопису, 1167 р. вже сам волинський князь Мстислав Ізяславич звернувся за допомогою до галицького князя Ярослава Володимировича та польських князів, яку використав для оволодіння Києвом. Літопис повідомляє, що галицький володар надав своєму союзнику п'ять полків⁸⁶. Під час нетривалого правління Мстислава Ізяславича в Києві Ярослав галицький неодноразово надавав йому військову допомогу. Але у ході бойових дій за Київ в 1170 р. стався досить цікавий епізод. Галицький воєвода Костянтин Сірославич, який перебував у місті з численним загоном, заявив князю Мстиславу, що на вимогу свого володаря він покидає Київ. Літопис повідомляє, що для цього Костянтин підробив фальшиву грамоту, яку начебто підписав князь Ярослав, і передав її Мстиславу Ізяславичу⁸⁷. Якщо згадати, що в 1153 та 1171 рр. цей воєвода знаходився в таборі відвертих суперників Ярослава, то можна думати, що якісь ускладнення між галицьким володарем та його воєводою існували і під час перебування Костянтина у Києві в 1170 р. Відхід галицьких полків з столиці, безумовно, позначився на можливостях війська Мстислава Ізяславича обороняти місто. Князь в черговий раз, але цього разу вже остаточно, втратив Київ.

Далеко неповний перелік військових експедицій Галицького князівства, які були ним здійснені в міжкнязівських конфліктах третьої чверті XII ст., свідчить не тільки про значний мілітарний потенціал Галичини, а і про силу її князя Ярослава Володимировича. Поряд з цим дуже важливо відзначити, що князь суверенної Галичини сам особисто не претендував на інші князівські столи на Русі.

В 6681 р. за літописним датуванням відбувається конфлікт у родині галицького князя Ярослава Володимировича Осмомисла. Приводом для конфлікту стало те, що галицький князь значно посилив в своєму найближчому оточенні коханку Анастасію («Нас-

таську») з родичами Чарговичами, що викликало невдоволення його жінки Ольги Юрійвни та законного сина Володимира. Внаслідок цього конфлікту Володимир Ярославич з матір'ю, галицьким воєводою Костянтином Сірославичем та групою прихильних їм бояр був вимушений шукати підтримки за межами свого краю — у Польщі.

М. Г. Бережков датує цю подію 1171 р.⁸⁸ Проте характер повідомлень джерел, а також вивчення політичних подій у Польщі, схиляють нас до думки, що точнішою є безпосередня літописна хронологія, яка пов'язує згаданий конфлікт з 1172–1173 рр. Перебуваючи у Польщі, Володимир Ярославич одночасно вступає у контакт з волинським князем Святославом Мстиславичем, у якого просить у володіння місто Червен, обіцяючи згодом віддячити його Бузьком і трьома іншими містами.

Цю обіцянку Володимир галицький розраховував виконати після повернення до Галича («... а ще ти сяду в Галичи, то Бужьск твои возъворочю и три города придам к тому»⁸⁹). Альянс було укладено: Володимир прибув до Червена, але невдовзі він з матір'ю покинув Волинь. Їх прибічники досягли у Галичі перемоги, коханка Ярослава Анастасія, незадоволення діями якої і стало приводом для конфлікту у князівській родині, була спалена, а її позашлюбного з князем Ярославом сина Олега було відправлено на заслання.

Святослав повернувся до свого Червена, проте ніяких міст від Володимира не отримав. Наступного ж року в Галичині взагалі різко змінюється ситуація. Новий краківський князь Мешко III відновлює традиційний польсько-галицький союз, надає князю Ярославу допомогу для боротьби з опозицією. Тепер Володимир вимушений шукати притулок від батька на сході Волині, але луцький князь і тодішній верховний сюзерен Волині Ярослав не захотів допомагати вигнанцю, і той відправився у Торчеськ⁹⁰. Деякі дослідники висловлюють думку, що луцький князь відмовився надати притулок Володимирі, бо боявся галицького князя⁹¹. На наш погляд, така поведінка Ярослава була обумовлена більш різноплановими обставинами.

Літопис повідомляє, що до початку безпосередніх переговорів про долю Володимира двох Ярославів (галицького і луцького) перший з них звернувся за допомогою до поляків, які разом із галичанами спалили два волинські міста⁹². Зрозуміло, що такий перебіг подій, перспектива втягування у війну з галицькими та польськими полками не могли подобатися Ярославу Ізяславичу і його волинській родині. Тим більше, що сам галицький княжич Володимир Ярославич мав тоді претензії на волинський Червен.

В 1184 р., під час чергового конфлікту з галицьким володарем Ярославом Володимировичем, до волинського князя Романа з проханням про допомогу звертається його син Володимир⁹³. Проте і в даному випадку Роман показав свою обачливість та розсудливість, коли вирішив відмовити молодому княжичу. Літопис пояснює цей крок Мстиславича побоюванням зустрічних дій з боку галицького князя. Дійсно, це могло бути причиною відмови, проте, вочевидь, вже тоді князь Роман Мстиславич будував далекосяжні плани втручання в справи сусіднього багатого князівства і зовсім не хотів допомагати вірогідному, після смерті Ярослава, претенденту на трон в Галичині.

Володимир після цього марно шукав притулку і допомоги у белзького князя Всеволода Мстиславича, який нещодавно у берестейських подіях був союзником Ярослава Володимировича, згодом повернув до дорогобузького князя Інгваря Володимировича, проте і той також відмовив вигнанцю⁹⁴.

Важливо відзначити, що, відмовивши сину Ярослава, Роман зумів не зіпсувати з ним особистих стосунків, про що свідчить більш пізнє встановлення матримоніальних відносин між їх дітьми. Повертаючись до сюжету про Володимира, відзначимо, що після довгих митарств галицький князь так і не знайшов ні у кого військової допомоги. А притулок йому надав у Путивлі шурин, князь Ігор Святославич, майбутній герой «Слова о полку Ігоревім». Тут, на Чернігівщині, Володимир пробув два роки, доки в черговий раз не помирився з батьком Ярославом Осмомислом⁹⁵.

В літературі неодноразово зверталася увага до галереї руських князів з так званого «Золотого слова» Святослава Всеволодовича у «Слові о полку Ігоревім», куди попали всі основні півден-

норуські князі (крім чернігівських та рязанських Ольговичів), або володарі з інших регіонів (наприклад, Всеволод суздальський), котрі мали вплив на ситуацію в Південній Русі. Ясна річ, що опис цих князів у середньовічній пам'ятці набув гіперболічного та узагальнюючого характеру.

Для нашого аналізу цікавим є опис автором «Слова о полку Ігоревім» постаті галицького князя Ярослава Володимировича: «Галичкы Осмомысле Ярославе! Высоко седиши на своем златокованнем столе, подпер горы Угорскыи своими железными плъки, заступив королеви путь, затворив Дунаю ворота, меча бремены чрез облакы, суды рядя до Дуная. Грозы твоя по землям текут, отворяеши Киеву врата, стреляеши с отня злата стола, салътани за землями. Стреляй господине, Кончака, поганого кощея, за землю Рускую, за раны Игоревы, буюго Святъславлича»⁹⁶. Чимало істориків саме на підставі цього фрагменту «Слова о полку Ігоревім» роблять висновок про зростаючу потугу з Галицької землі-князівства в другій половині XII ст. та значну силу її володаря⁹⁷. Проте є і опоненти такого бачення розвитку історичного процесу у Прикарпатському краї, які вбачають, що з 70-х рр. XII ст. в розвитку Галичини розпочинається глибока криза⁹⁸. Підставою для останнього висновку є літописна інформація про конфлікти князя Ярослава Володимировича з його сином Володимиром, з чого робиться висновок про збільшення взагалі в другій половині XII ст. напруги у відношеннях князя і його боярського оточення. Остання теза, на думку її прихильників, ставить під сумнів змістову частину інформації «Слова о полку Ігоревім» про князя Ярослава. Зокрема, Л. М. Гумільов взагалі представляє Ярослава Володимировича як маріонетку в руках бояр, які «лишили його не тільки влади, а й особистого життя»⁹⁹.

На наш погляд, політичний розвиток Галичини другої половини XII ст. потребує більш уважного і виваженого розгляду джерельної інформації. Саме такий розгляд перш за все дає можливість прийти до, на перший погляд, неочікуваного висновку, що, як не дивно, між літописними свідцтвами та інформацією «Слова о полку Ігоревім» немає антагоністичних суперечностей. Дійсно, з літописів XII ст. щодо внутрішньополітичного розвитку Галичини

ми можемо довідатися про конфлікти в правлячій князівській верхівці, але, вочевидь, далеко не тільки ці, по відношенню до тривалого часу розвитку краю, епізодичні події є головним змістом його політичного розвитку. Справа в тому, що автора цієї інформації, київського літописця, взагалі мало цікавлять внутрішньополітичні події в Галичині, а він звертає увагу на вказані конфлікти, оскільки вони набули загальноруського і навіть міжнародного резонансу. З трьох епізодів, де йдеться про конфлікти в князівському середовищі, лише в одному Ярослав виглядає розгубленим, не контролюючим ситуацію політичним лідером. Це сталося в 1171 р., коли в Галичі були вбиті прихильники князя Ярослава Осмомисла. Проте через певний час Ярослав відновив стабільну ситуацію в краї.

Важливо, що в літописах по відношенню до часу правління Ярослава Володимировича ми зустрічаємося (про що вище вже йшлося) з фактами неодноразової участі військ галицького князя Ярослава в міжкнязівських війнах. В 1182 р. галицькі полки допомагали волинському князю Всеволоду під час конфлікту з краківським князем Казимиром II із-за Берестя¹⁰⁰. Також галицькі полки брали активну участь у походах Русі проти половців. Є підстави думати, що як у міжкнязівських війнах, так і в боротьбі з кочовиками участь військ з Галичини була вкрай вагомим фактором.

Наведене вище не означає, що в галицькому суспільстві не було конфліктів. Але подібні конфлікти існували і в правління Володимирка Ростиславича, і в правління Ярослава Осмомисла. Ці конфлікти були логічним результатом певних політичних збоїв, що періодично виникали в системі «князь — суспільство». Природно, що в компоненті цієї системи — «суспільстві» — важливу роль відіграло галицьке боярство, на позицію якого впливала певна специфіка загального розвитку Прикарпаття. І ця специфіка абсолютно вірно охарактеризована науковцями. Пізніше виникнення суверенної князівської влади, особливості історичного та ландшафтно-географічного розвитку Галичини призвели до значної самостійності боярства. Говорячи про ландшафтно-географічний фактор, треба мати на увазі не тільки можливість створення своєрідних, майже незалежних володінь в гірській чи напівгір-

ській місцевості, а й наявність поряд з державою-князівством Галичиною величезної Дністровсько-дунайської території, де знаходили притулок опозиційні сили, в тому числі і представники боярського стану. Вірогідно, що подібний притулок ці ж боярські опоненти князівській владі знаходили і на території сусіднього Королівства Угорщина.

М. Ф. Котляр дещо категорично, але не безпідставно виступає проти думки про входження території Дністровсько-Дунайського межиріччя до складу Галичини¹⁰¹. Але цей висновок не суперечить можливості перебування саме цього регіону у сфері впливу Галицької землі-князівства. У XII ст. спостерігається своєрідне улицько-тиверське «відродження» краю, де збільшується слов'янське населення, посилюється його взаємодія з безпосередньо Галичиною. Такий висновок не суперечить даним «Слова о полку Ігоревім», яке звертає увагу на те, що Ярослав «суди рядив по Дунаю», тобто, прагнув посилити державний вплив свого князівства на цей край. Процес «окняжіння» земель вздовж течії Дністра йшов з перемінним успіхом. Вірогідно, що з початком війни за «галицьку спадщину» (1187–1189 рр.) цей вплив Галича на Дністровсько-Дунайський регіон почав різко зменшуватися. Зазначимо, що В. Б. Перхавко вважає, ніби Ярослав Осмомисл встановив не завжди міцний і постійний контроль над придунайськими землями, включаючи Берладь¹⁰².

Важливим є повідомлення від 1230 р., яким фіксується південний кордон «до реке Ушице и Прута»¹⁰³. Саме тоді там, вірогідно, і проходив кордон між галицькою «метрополією» та залежними землями¹⁰⁴. Можливо, процес посилення впливу Галичини в Подунав'ї знову набув розвитку під час правління в Галичі князя Романа, але з початком боярської «фронди» після смерті останнього знову територія середнього та нижнього Подністров'я виходить з-під контролю Галича. У нас є всі підстави думати, що в першій половині XIII ст. на південний схід і схід від Галичини утворюються залежні території. Це перш за все Пониззя, яке формується в середині XII ст.¹⁰⁵ Що стосується більш південних земель, звідки в 1223 р. на війну з монголами відправилися загони «галицьких вигнанців», то вони в першій половині XIII ст. перебу-

вали у взаємодії з Галичем, але навряд чи при цьому були складовою частиною Галичини або залежними від неї.

До Дністровсько-Дунайського межиріччя переселялася значна кількість людей з Галичини, навіть представники правлячих класів. Не випадково, що серед керівників «галицьких вигонців» літопис називає бояр. Можна говорити, що в Дністровсько-Дунайському політичному новоутворенні процес «окняжіння» в першій половині XIII ст. не досяг достатньо високого рівня, навпаки — навіть зменшився у порівнянні з часами Ярослава Осмомисла. Але тут йшов своєрідний процес «вестернізації» (народної колонізації) краю, а саме заселення його слов'янськими етнічними групами з Галичини, витіснення звідси інших неслов'янських груп населення, у тому числі, ймовірно, і половців.

Наприкінці 1187 р. у Південно-Західній Русі розпочинається війна за «галицьку спадщину», за галицький стіл. Подібні війни у ту добу не були якоюсь новиною, вони були в дусі часу, логічним розвитком політичного життя тодішнього суспільства. Проте саме ця війна виявилася особливо жорстокою і тривалою. Дуже швидко вона переросла межі не тільки Галичини, а й Русі, оскільки в неї втрутилися монархи і магнати країн Центральної Європи.

В грамоті від 2 травня 1189 р. угорський король Бела III (1172–1196 рр.) проголошується «славетним королем Угорщини, Далмації, Рами та Галіції (*gloriosissimi regis Ungariae, Dalmatiae, Ramaeque et Galaciae*)»¹⁰⁶. Цікаво зазначити, що це не перший документ угорської королівської канцелярії, в якому зазначаються претензії володарів Угорщини на Галичину. Вперше формула «король Угорщини, Далмації, Хорватії, Галіції і Булгарії» зустрічається в грамоті під 1124 р., проте вчені одностайно висловлюють сумнів у її достовірності¹⁰⁷. Є певна недовіра і до згадки під 1189 р., оскільки там зазначено непоширене формулювання Галичини — «Galacia» замість вживаного у XIII ст. «Gallicia» або «Galicia». До того ж документ під 1189 р. не є офіційним актом угорського королівського двору, а походить з однієї з церковних канцелярій. Як би там не було, але в подальшому, до початку

XIII ст., більше подібних формулювань в угорських грамотах вже не зустрічається.

Напередодні смерті Ярослав Осмомисл (жовтень 1187 р.) зробив спробу підняти вагу своїх спільників на політичних терезах Галичини. У Галичі відбувся з'їзд найбільш могутніх бояр, учасники якого погодилися на передачу галицького столу позашлюбному сину Ярослава Олегові, а Володимиру було надано лише Перемишль. Всі, хто взяв участь у зібранні, були вимушені здійснити хресне цілування на вірність князівській волі¹⁰⁸.

Вимушена єдність галицької магнатурії продовжувалася недовго. В Галичині незабаром утворилося декілька угруповань, які орієнтувалися на різних політичних діячів. Зазначимо одразу, що серед них найменше прихильників мав саме Олег, який невдовзі був скинутий зі столу. Літопис з цього приводу пише: «Быс мятеж велик в Галичкной земли, и сдумав же мужи Галичкыи с Володиме-ром, переступишеть хрстное целование и выгнаша Олга из Галича, и бежа Олег оттуда во Вручий к Рюрикови, а Володимер седе на столе деда своего и отца своего»¹⁰⁹.

Але поява законного, з позиції князівського права, спадкоємця на галицькому столі ще більше розхитала, а не стабілізувала ситуацію. На Галичину звертають увагу чимало південноруських князів, і одне з перших місць у цьому політичному «змаганні» відразу ж зайняв волинський князь Роман Мстиславич. Князь Роман, безумовно, розумів, що він не має підстав для відкритого протистояння тут новому галицькому князю.

Л. В. Войтович пише про те, що в своїй галицькій політиці Роман виступає як «узурпатор»¹¹⁰. На нашу думку, такий погляд є дещо категоричним, оскільки в той час реальна практика політичного життя, про що ми вище вже писали, призводила до появи при певному розвитку подій подібних претензій. Автор цих рядків не може погодитися з думкою А. А. Горського, який вважає, що Галицьке князівство належало до тих руських земель, в яких з кінця XII ст. не було власної династії, і воно стало спільним «загально-русським» володінням¹¹¹. Дійсно, в 1199 р. в Галичі перервалася династія Ростиславичів, а після короткого володарювання Романа Мстиславича Галичина тривалий час була яблуком розбрату між

численними претендентами. Але наявність величезної конфронтації між різними феодальними володарями не є доказом існування якогось загальноруського статусу Галичини. Подібними конфліктами рясніє вся історія середньовіччя.

Літопис повідомляє, що невдовзі після зайняття галицького столу Володимиром Ярославичем Роман вирішив віддати дочку Феодору заміж за сина володаря сусіднього князівства. «Роман же Володимирський Мстиславичь сватася с ним (Володимиром Ярославичем. — *Авт.*), и да дщерь свою за сына его старейшего (Василька. — *Авт.*)»¹¹². Цей шлюб у подальшому давав Мстиславичу додаткові козирі у його претензіях на Галич. Польський дослідник Д. Домбровский достатньо аргументовано відзначає, що на момент укладення династичного союзу Феодора була ще дитиною¹¹³. Таке припущення пояснює той факт, що пізніше галичани — союзники Романа — перед тим, як вигнати Володимира з свого міста, відібрали у нього дружину і відправили її до батьків до Володимира, а також свідчить про кон'юктурний характер укладення шлюбу. М. Баумгартен та М. Ф. Котляр вважають, що сини Володимира Ярославича не були повноправними претендентами на галицьку спадщину, бо народилися від попаді¹¹⁴. Проте, на наш погляд, старші сини галицького князя Василько і Володимир народилися від законного шлюбу Володимира Ярославича з Болеславною, дочкою Святослава Всеволодовича, який було укладено аж в 1167 р.¹¹⁵

Одночасно, за словами давньоруського книжника, «Роман же слашеть без опаса к мужемь Галичьким, подьтыкая их на князя своего, да быша выгнале из отчины своея, а самага быша прияли на княжение»¹¹⁶. В цьому напрямі Роман активно шукає собі спільників і поза межами Галичини, хоча ясно, що це було складне завдання. Багатий Галич привертав увагу і інших князів, котрі стояли на заваді намірів та прагнень волинського князя. Вірогідно, серед них був і тесть Романа Рюрик Ростиславич, який, як ми бачили вище, надав в Овручі притулок іншому претенденту на галицький престол — Олегу¹¹⁷. Відзначимо, щоб не повертатись до цієї теми, що після перевороту в Галичі в 1188 р. князь Олег Ярославич вже не повернувся у велику політику, а згодом його отруїли. Лише по-

тім Рюрик під впливом розвитку подій в Галичині був вимушений зорієнтувати свої зусилля на підтримку зятя.

Союзником Романа у галицьких справах в цей час став його дядько по матері Казимир II, у якого з самого початку князювання Володимира Ярославича в підкарпатському краї не склалося нормальних відносин з галицьким володарем. Вінцентій Кадлубек повідомляє, на жаль, дуже коротко, що останній навіть здійснив декілька нападів на володіння польського князя. З приводу оцінки згаданих подій в літературі існують певні розбіжності. Зокрема, Г. Лябуда вважає, що напади Володимира сталися пізніше, під час другого перебування князя на галицькому троні в 90-х рр. XII ст., проте Б. Кюрбіс та Н. І. Щавелева доводять, на нашу думку, справедливо, вірогідність свідощтв краківського хроніста¹¹⁸.

Цікаво, що і польські, і давньоруські джерела майже однаково описують нового галицького князя, підкреслюють деякі його негативні схильності та звички. Польський хроніст Вінцентій Кадлубек повідомляє: «Колись він (Володимир. — *Авт.*) зненацька нападав з розбійниками на землі Казимира, і, захопивши жінок у вельмож, увозив їх як трофеї у варварські землі. Я вже мовчу про понижені квіти дівочості, чимало з яких ще не встигли дозріти»¹¹⁹. Важливо відзначити, що цей напад було здійснено на свято Успіння, що є додатковим аргументом на користь реальності свідощтв. У літопису відзначаються також зухвалі дії князя Володимира Ярославича по відношенню до жінок та дочок галицьких бояр¹²⁰.

При висвітленні політичних подій в Галичині наприкінці XII — першої половини XIII ст. літопис показує активну позицію в них «галицьких мужів» — боярства, проте інколи на підставі цих повідомлень складається уявлення про одностайність позицій галицького магнатства, що явно не відповідає конкретним історичним реаліям. Про різну орієнтацію боярства говорить літописна стаття під 1188 р., де розповідається про повстання «галицьких мужів» проти Володимира: «И восташа на князь свои и не смеша его изымати ни убити, зане не вси бяхуть в думе тои, бяхуть бо ся приятелев Володимировых»¹²¹.

Отже, тут бачимо більш-менш чітко три угруповання боярства. Перше — рішучі противники нащадка Ярослава, що хотіли заточити або вбити Володимира, друге, найбільш численне, виступало за його вигнання, і, нарешті, третє («приятелів Володимиревих») — це прихильники князя, які теж були достатньо могутніми. Саме на цю групу вельмож, без сумніву, спирався Володимир пізніше, під час свого другого князювання в Галичині.

Володимир після вигнання відправився до Угорщини з якимсь військовим загоном, а також жінкою та двома синами. Як вважає М. Баумгартен, це були згадані вище старші сини галицького князя-вигнанця Василько та Володимир¹²². Цікаво, що перед вигнанням у Василька бояри забрали жінку Феодору і відправили її до батька Романа Мстиславича до Володимира¹²³. Безумовно, що це сталося за домовленістю з волинським князем, оскільки ці бояри були його співниками. У подальшому у джерелах ми не зустрінемо більше чітких згадок про синів Володимира Ярославича, що дало підставу М. Баумгартену зробити вірогідне припущення про їх смерть в Угорщині.

Вигнавши Володимира, бояри — прихильники Романа — запросили волинського князя до Галича. Напередодні від'їзду Роман передав Володимир брату Всеволоду: «Роман же даде брату Всеволоду Володимерь, отнудь и крст к нему целова: боле ми того не надобе Володимерь»¹²⁴. Навряд чи тут йшлося про просту відмову Романа від родинних володінь. Це виглядає дуже легковажним кроком для такого серйозного політика. Скоріше всього мова йшла про створення нового міжкнязівського «тандему» (на зразок угоди Мстислава і Ярослава Ізяславичів в 70-х роках XII ст.).

Один з братів боровся за зміцнення позицій в новому володінні, а інший повинен був зберігати спільні вотчинні землі. Це означало, що в разі успіху Романа в Галичі, той фактично не тільки ставав князем-сувереном над галицькими, а й залишався ним над волинськими землями. Проте цього разу, як покажуть наступні події, цій системі не судилося реалізуватися. Одночасно зазначимо, що від'їзд до Галича, відмова від Володимира не призвели до серйозної втрати позицій Романа на Волині.

«И въеха Роман в Галичь и седе в Галичи княжа», — пише літопис про вокняжіння князя Романа. Дещо інакше, в характерному для себе антируському дусі, цю подію трактує Вінцентій, який вважає, що Галицьке «королівство» Роман отримав за заслуги від Казимира, який вигнав звідти Володимира¹²⁵. Але незабаром князювання Романа Мстиславича у прикарпатському місті завершилося. До нового галицького князя дійшли чутки про те, що за Карпатами угорський король організовує військову експедицію на Русь. Бела III, довідавшись від Володимира Ярославича про події на Русі, вирішив зреалізувати свої давнішні плани щодо Галичини.

Не маючи реальної можливості протистояти угорському війську, Роман разом із своїми спільниками залишає Галич: «И бежа (Роман. — *Авт.*) из Галича в Володимерь». Але тут, на Волині, його чекав ще один удар. Ворота рідного міста були перед ним зачинені («И ту затворися брат от него в Володимере Всеволод») ¹²⁶. В таких умовах Роман, який, на нашу думку, сподівався знайти вдома сили для боротьби з угорцями, був вимушений думати про інше — про повернення втрачених на Волині позицій. Мова перш за все, вірогідно, йшла про важливість повернення володимирського трону як символу влади князя над Волинню, насамперед західною, де, без сумніву, у Романа і в цей час залишалися крупні володіння, які продовжували йому підкорятися. Перш за все, це стосувалося Берестейської і, вірогідно, Червенської волостей. Для приведення до послуху Всеволода Мстиславича Романові конче були потрібні союзники. З джерел відомо, що спочатку князь Роман звернувся до польських родичів. Але у Кракові він не знайшов підтримки, а тому був вимушений звернутися до тестя — Рюрика Ростиславича.

Під час перебування у Рюрика Роман та його волинські і галицькі союзники домовляються про спільні дії, проте вони були направлені не на повернення Володимира, а спрямовані на боротьбу з угорцями. Такий поворот подій влаштував в той момент Романа, оскільки тоді він ще мав підтримку від певної частини населення Галича. Під час зустрічі з Рюриком Роман «река ему ведут мя Галичане к собе на княжение». «Рюрик же пусти с ним (Романом. — *Авт.*) сына своего (Ростислава. — *Авт.*) и Славна Борисо-

вича воеводу», однак під Пліснеськом полки Романа та Ростислава були розбиті¹²⁷. Знову Роман поїхав до Кракова, проте Казимира не цікавив безудільний князь. Нова спроба домовитися з братом також не призвела до вирішення конфлікту.

Відмова Всеволода йти на якийсь компроміс поставила Романа Мстиславича у скрутне становище: втрачалася стратегічна ініціатива в Галичині, затяжка часу й кожна невдача відштовхували від нього прихильників. І тут, навіть в досить складній ситуації, Роман показує свої неабиякі дипломатичні здібності. Не зумівши домовитися з одним дядьком у Кракові, він, знаючи і використовуючи суперництво між польськими князями, звертається до другого — великопольського Мешка Старого. Проте допомога останнього не дала результату. Після невдалої облоги Володимира Роман в черговий раз прямує до тестя Рюрика¹²⁸.

Слід відзначити, що в цей час доля зятя Романа дуже хвилювала Рюрика, оскільки він хотів поширити свій вплив не тільки на Галичину, а й на Волинь¹²⁹. Тому овруцький князь передає зятеві Торчеськ і надає військо для повернення Володимира¹³⁰.

Увага Рюрика до подій у Південно-Західній Русі була викликана і його суперництвом із співволодарем у Києві, представником чернігівської династії Святославом Всеволодовичем. Воно особливо проявилось саме в цей час, у зв'язку з перебігом подій в Прикарпатті. Прагнучи перетворити Галичину на провінцію Угорського королівства, Бела III зразу ж після захоплення Галича почав орієнтуватися на тих бояр, які не хотіли бачити у себе на престолі сильного руського князя. «Король же въеха в Галичь, — пише літопис, — не посади в немь Володимера, но даде весь наряд Галичанам и посади в немь сына своего Андрея»¹³¹. Очевидно, галицькі прихильники Бели та Андрія отримали привілеї, а деякі з них навіть увійшли до угорської адміністрації. Повертаючись додому, угорський король силою примусив Володимира йти з ним.

Одночасно угорці, незважаючи на перемогу під Пліснеськом, про яку ми вже вище писали, не відчували себе впевнено на окупованій території, а тому вирішили звернутися до засобів дипломатії у стосунках з руською верхівкою. Угорський король таємно вступив у переговори з чернігівським князем Святославом

Володимировичем. На початку 1189 р. до Святослава прийшло посольство від угорців, які запросили до Галича на переговори його сина Гліба: «Святослав же утаився Рюрика, ухотяся творяше, яко же дадять ему Галичъ, и посла сына своего Глеба ко королеви»¹³². Складно напевне уявити, про що йшла мова на цих переговорах. Але можна припускати, судячи з тексту літопису, що тоді планувалося створення системи спільного угорсько-чернігівського контролю над Галичиною.

Проте цим планам не судилося здійснитися, бо про таємну дипломатію Святослава та Гліба довідався Рюрик. Він звинуватив Святослава Всеволодовича у порушенні спільних угод. У боротьбі проти створення альянсу з угорцями Рюрик Ростиславич широко використовує «громадську думку»: в справу втрутилася церква. «Молвяхеть бо и митрополит (Никифор. — *Авт.*) Святославу и Рюрикови: “Се иноплемьници отяли отчину вашу, а лепо вы бы потрудились”»¹³³. В Густинському літопису вміщено цікаве свідчення про те, що, крім вимоги боротьби з іноземцями, київський митрополит наполягав на передачі Галича Роману¹³⁴. Враховуючи тісні зв'язки князя Рюрика та митрополита Никифора, ця інформація виглядає цілком реальною.

Звернення митрополита Никифора сприяло припиненню конфлікту київських дуумвірів, які з своїми полками вирішили йти до Прикарпаття. По дорозі Рюрик і Святослав почали «ділити шкуру невбитого ведмедя»: вирішувати, кому буде належати після походу Галич. В літопису розповідається про прагнення Святослава стати одноосібним володарем «Руської землі», для чого він «даєть Галичъ Рюрику», а останній в свою чергу повинен був віддати свої володіння довкола Києва («а собе (Святославу. — *Авт.*) хотяшеть всеи Руской земли около Кыева»¹³⁵).

Така позиція, реалізація якої значно б посилювала Святослава Всеволодовича, перетворювала його в єдиного володаря Києва та Київської землі, викликала невдоволення Рюрика, бо той не хотів «лишитися отчины». Ймовірно, Рюрик, як і раніше, планував передати Галич Романові. Два наймогутніші на той час володарі Південної Русі розсварилися, а їх війська повернулися додому.

Не дочекавшись допомоги від сильних південноруських князів, галицькі бояри з антиугорського табору запрошують до себе молодого князя Ростислава Івановича («Берладничча»). На цей раз претендент на галицький стіл мав незаперечні правові підстави виборювати Галичину. Ростислав був представником найстарішої гілки Ростиславичів: його дід Ростислав Володаревич доводився старшим братом галицького князя Володимирка, батька Ярослава Осмомисла¹³⁶.

У боротьбу за Галич вступив забутий всіма молодий князь, який довгі роки мешкав при дворі брата Рюрика, смоленського князя Давида Ростиславича. Важливо відзначити, що Ростислав, судячи з усього, привернув, як ніхто з інших претендентів на Галич, увагу і підтримку мешканців столиці Галичини. І тут, крім законності претензій на стіл, важливими були неабиякі хоробрість і безкомпромісність молодого князя в питаннях боротьби з іноземцями.

В літопису звертається увага на те, що угорського королевича Андрія на той час підтримували лише ті бояри, родичів яких як заложників було вивезено до Галича: «Мужи же Галичкїи не бяхуть вси во единой мысли, но чїи бяхуть сынове и братья у короля, то ти держахуться крепко по королевичи»¹³⁷. Лише ціною величезних зусиль завойовникам на чолі з королевичем Андрієм вдалося подолати Ростислава, якого було захоплено в полон і згодом отруєно¹³⁸, проте суспільне напруження у Галичі досягло такої гостроти, що доля угорців тут була вже визначена. І тоді на політичному обрії знову з'явилася постать Володимира Ярославича.

Розглядаючи літописне повідомлення про обставини повернення Володимира на батьківщину, мимоволі починаєш ставити під сумнів згадані вище критичні характеристики князя сучасниками. Дійсно, без певної вдачі, таланту, енергії йому навряд чи вдалося б подолати величезні перешкоди на шляху до реалізації своїх намірів. Історія повернення Володимира Ярославича до Галича цікава і в іншому відношенні: її перебіг був пов'язаний з доволі широкою за географією дипломатією князя від Германської імперії до Володимиро-Суздальського князівства, володарі яких доклали чи не найважливіших зусиль у вирішенні питання про галицьку спадщину.

Захопивши Галич і посадивши там королевича Андрія, угорський король Бела III обманув князя Володимира Ярославича, якому обіцяв допомогу, вивіз його до Угорщини і заточив у вежі. Однак весною 1189 р. Володимир, розрізавши шатер на вежі і зробивши мотузку, спустився з башти і втік. У цьому руському князеві сприяли два місцеві охоронці, яких він підкупив. Саме останні через невеликий час допомогли Володимиру дістатися до германського імператора Фрідріха I Барбаросси. «Царь же (Фрідріх. — *Авт.*), — розповідає літопис, — уведав, оже есть сестричичь великому князю Всеволоду Суждальському, и прия его с любовь и с великою чстью и престава к нему мужь свои и посла его Казимиру в Ляхи, веля ему доправити Галича по своей воле. Ял бося бяшь давати цареви по 2000 гривен себра до года»¹³⁹.

Думається, що обіцянка величезного трибуту, а не родинні зв'язки Володимира з Всеволодом, вплинули на прихильне ставлення імператора до вигнанця. Фрідріх в той час не міг надати безпосередньої військової допомоги Володимиру, оскільки готувався до участі у третьому хрестовому поході, однак доручив реалізацію намірів Володимира залежному від себе малопольському князю Казимиру.

У серпні 1189 р. за наказом краківського князя Казимира воєвода Миколай направився з малопольським військом до Галича, вигнав звідти угорський гарнізон з королевичем Андрієм і посадив там Володимира Ярославича. В літературі при аналізі цієї події висловлюється думка, що цим походом на Русь Казимир порушив дружні відносини з Романом, а причини військової акції Кракова пояснюються тиском могутнього германського імператора Фрідріха I Барбаросси¹⁴⁰. Але така оцінка потребує певного уточнення.

Як ми бачили, ще у 1188 р. взаємини між краківським і волинським князями погіршилися, що було наслідком небажання малопольського князя допомагати Роману, який на той час докладав значних зусиль для посилення своїх позицій у Південно-Західній Русі. Тепер, використавши як привід доручення імператора допомогти Володимиру, польський князь вирішив втрутитися у події в Прикарпатті, де справи угорців різко погіршилися. При цьому польський князь, безумовно, прагнув реалізувати тут свої власні політичні інтереси — поширити на цей регіон польський вплив¹⁴¹.

Однак сподіванням Казимира не судилося здійснитися. Володимир Ярославич і тепер показав здібності вести дипломатичні ігри, коли звернувся за протегуванням до свого дяді, суздальського князя Всеволода Юрійовича. Це було зроблено дуже завчасно, бо перший патрон галицького князя, германський імператор Фрідріх I знаходився у хрестовому поході (10 червня 1190 р. при переправі через невелику гірську річку Сальєф на кордоні Малої Азії та Сирії Фрідріх I потонув).

Володимир Ярославич визнав своїм патроном північно-руського володаря Всеволода Юрійовича, який в цей час прагнув зміцнити свої позиції на півдні Русі. Згідно літопису, той звернувся до всіх руських князів, польського та угорського монархів з вимогою відмовитися від зазіхань на Галич: «Всеволод же Суждальский присла ко всим княземь и ко королеви в Ляхы и води я ко крсту на своемь сестричиче, Галича не искати николи же под ним. Володимер же утвердився в Галиче и оттоле не быс на нь никого же»¹⁴². Ясна річ, що цей патронат могутнього суздальського князя (що був явно перебільшений літописцем!) стосувався і Романа, який був вимушений визнати факт повернення Володимира до Галича і на певний час відмовитися від свої політичних планів.

Після повернення до Володимира князь Роман мав зосередити свою увагу не тільки на відновленні своєї влади в краї, а і на підготовці до нового етапу боротьби за першість взагалі в усій Південній Русі. Саме це і обумовило велику увагу Романа Мстиславича до взаємин Волинського князівства з Польщею.

В Кракові в цей час зростає невдоволення малопольської знаті руською політикою Казимира, результатами експедиції польського війська до Галича, оскільки вона не принесла Кракову позитивних наслідків і погіршила взаємини Малопольського князівства з Угорщиною. Приводом для виступу проти володаря могли стати і попередні напружені відносини малопольських магнатів з новим галицьким князем Володимиром. Ймовірно, що якісь зв'язки з цим опозиційним угрупованням підтримував Роман Мстиславич. В таких умовах Казимиру прийшлося відновити старі добрі відносини з волинськими володарями.

Джерела практично не зберегли інформації про діяльність останнього галицького князя з династії Ростиславичів. Відомо, що в 1196 р. Рюрик Ростиславич, готуючись до чергового походу проти Ольговичів, з метою забезпечити собі тили підбурює проти волинського князя Романа Мстиславича галицького князя Володимира Ярославича та свого племінника, володаря невеликого Трипільського (в Київській землі) удільного князівства Мстислава Мстиславича Удатного. Прихильники Рюрика нанесли два жорстокі удари по володінням Романа: Володимир Ярославич з Мстиславом Мстиславичем спустошили Перемильську волость, а Ростислав Рюрикович з союзниками — волость Романа Мстиславича довкола Кам'янця (на Волині). «Володимер, — пише літопис, — ехав со Мстиславом, повоева и пожже волость Романову около Перемиля, а отселе Ростислав Рюриковичь с Володимеричи и с Черным Клобуком ехавше и повоеваша и пожгоша волость Романову около Каменця. И тако ополонившесея челядью и скотом, и отместившесея, возвратишаса во свояси»¹⁴³. Це повідомлення джерела дуже важливе, оскільки є доказом того, що на цей час залежність галицького князя від суздальського володаря Всеволода Юрійовича, яка, за даними тенденційного на користь Всеволода суздальського хроніста, виникла в 1189 р., вже на середину 90-х років зникла. Тому ми не згодні з думкою М. Ф. Котляра про те, що Володимир Ярославич сидів «за широкою спиною володимирського князя на галицькому столі до самої смерті 1199 р.»¹⁴⁴.

Отже, формуванню Галицько-Волинського державного об'єднання передував тривалий процес політичного та державницького розвитку населення Прикарпаття (Галицької землі) і Волині. Цей процес в Прикарпатті пройшов декілька етапів: а) виникнення ранньополітичних, ранньодержавних комплексів у хорватів в ІХ — першій половині Х ст.; б) тимчасового перебування Прикарпаття в складі держави імперського типу Русь з другої половини Х до кінця ХІ ст.; в) виникнення в Прикарпатті декількох земельних князівств-держав Ростиславичів (кінець ХІ — перша половина ХІІ ст.; г) існування єдиної Галицької землі-князівства в другій половині ХІІ ст.

- ¹ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Вид. 2-е. — Львів, 1999. — 220 с.; Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. — К., 1998. — 336 с.; Ісаєвич Я. Галицько-Волинська держава. — Львів, 1999. — 40 с.
- ² Грушевський М. С. Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства // Грушевський М. С. Твори: у 50 томах. — Т. 1. — Львів, 2002. — С. 75–82.
- ³ Pelenski J. The contest for the legacy of Kievan Rus. — Boulder, 1998. — С. 5.
- ⁴ Мавродин В. В. Происхождение русского народа. — Л., 1978. — 184 с.
- ⁵ Седов В. В. Восточные славяне в VI–XIII вв. — М., 1982 — С. 125–126; Войтович Л. Карпатські хорвати в етнополітичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього середньовіччя // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — Вип. 4. — К., 2004. — С. 105–132.
- ⁶ Седов В. В. Славяне в раннее средневековье. — М., 1996. — С. 363, 374.
- ⁷ Kucharski E. Żywioł alański (jaski) w Karpatach wschodnich. — Warszawa, 1938. — 9 s.
- ⁸ Моця О. П. Середнє Подністров'я в давньоруський час // Давня і середньовічна Україна (історико-археологічний збірник). — Кам'янець-Подільський, 2000. — С. 244–248.
- ⁹ Головка О. Б. Формування державних утворень у Східній Європі в IX — першій половині XIII ст. // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). — Вип. 4. — С. 77–94.
- ¹⁰ Шинаков Е. А. Генезис древнерусской государственности (опыт сравнительно-исторического анализа): Автореф. дис. ... докт. ист. наук. — Брянск, 2000. — С. 21–30.
- ¹¹ Див.: Ковалевский А. П. Славяне и их соседи в первой половине X в. по данным аль-Масуди // Вопросы историографии и источниковедения славяно-германских отношений. — М., 1972. — С. 62–79, де взагалі висловлюється сумнів щодо можливості використання цього джерела стосовно Східної Європи.
- ¹² Королюк В. Д. Авары (обры) и дулебы Русской летописи // Археографический ежегодник. 1962 г. — М, 1963. — С. 24–31; Его же. Вольняне Абу-л-Хасана Ам-ал-Масуди и «Повести временных лет» // Античная древность и средние века. — Сб. 10. — Свердловск, 1973. — С. 139–141.
- ¹³ Повесть временных лет (далі — ПВЛ). — М., 1950. — Ч. 1. — С. 21.
- ¹⁴ Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина. — К., 1982. — С. 67.
- ¹⁵ Сахаров А. Н. Дипломатия древней Руси. — М., 1980. — С. 100; Фроянов И. Я. Киевская Русь. Очерки социально-политической истории. — Л., 1980. — С. 25–26; та ін.
- ¹⁶ Ісаєвич Я. Д. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами // Исследования по истории славянских и балканских народов. — М., 1972. — С. 107–124; Головка О. Б. До питання про початок міждержавних відносин Київської Русі й Польщі в X ст. // Укр. іст. журн. — 1983. — № 6. — С. 113–118.
- ¹⁷ Cosmae Chronicon. — L. 2, 33. Хроніку Козьми Празького наводимо за виданням: Козьма Празький. Чешская хроника. — М., 1962. — 268 с.
- ¹⁸ Моця А. П., Сыромятников А. К. Княжеские тамги Святослава Игоревича как источник изучения истории древнерусских городов // Древнерусский город. — К., 1984. — С. 84–87.
- ¹⁹ ПВЛ. — Ч. 1. — С. 58.

- ²⁰ПВЛ. — Ч. 1. — С. 84; *Annales Hildesheimenses // Monumenta Germaniae Historica Scriptores.* — Т. 3. — Hannoverae, 1839. — P. 69.
- ²¹Тимошук Б. О. Давньоруська Буковина. — С. 66–67.
- ²²Горский А. А. Русь. От славянского расселения до Московского царства. — М., 2004. — С. 74–98.
- ²³Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.): склад, суспільна і політична роль. — Львів, 2000. — С. 387.
- ²⁴ПВЛ. — Ч. 1. — С. 101; пор.: Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII вв. — М., 1977. — С. 37.
- ²⁵Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси. — Л., 1986. — С. 251.
- ²⁶Полное собрание русских летописей (далі — ПСРЛ). — Т. 2: Ипатьевская летопись. — СПб., 1908. — Стб. 150; ПВЛ. — Ч. 1. — С. 108.
- ²⁷Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — Львів, 1905. — С. 46, 74–75.
- ²⁸Исаевич Я. Д. «Грады Червенские» и Перемышльская земля в политических взаимоотношениях между восточными и западными славянами — С. 124.
- ²⁹ПВЛ. — Ч. 1. — С. 105.
- ³⁰Свердлов М. Б. От Закона Русского к Русской Правде. — М., 1988. — С. 29–30.
- ³¹Котляр М. Ф. Волинська земля: 3 історії складання державної території Київської Русі. — С. 21.
- ³²ПВЛ. — Ч. 1. — С. 159; Кучкин В. А. Формирование государственной территории Северо-Восточной Руси в X–XIII вв. — М., 1984. — С. 65; Назаренко А. В. Черниговская земля в период киевского княжения Святослава Ярославича (1073–1076 гг.) // А се его сребро: Збірник праць на пошану члена-кореспондента НАН України Миколи Федоровича Котляра з нагоди його 70-річчя. — К., 2002. — С. 60–61.
- ³³Котляр М. Ф. Волинська земля: 3 історії складання державної території Київської Русі. — С. 22.
- ³⁴ПВЛ. — Ч. 1. — С. 110.
- ³⁵Там само.
- ³⁶Там само.
- ³⁷Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 46, 74–75.
- ³⁸Гадло А. В. К истории Тмутараканского княжества во второй половине XI в. — С. 205.
- ³⁹Плахонін А. Князь Ростислав Володимирович і Волинь // Київська старовина. — 2000. — № 5. — С. 16.
- ⁴⁰ПВЛ. — Ч. 1. — С. 135.
- ⁴¹Плахонін А. Перша волинська криза (1084–1087 рр.) // Україна в Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.). — Вип. 3. — К., 2003. — С. 49–68.
- ⁴²ПВЛ. — Ч. 1. — С. 170–171.
- ⁴³*Ortliebi Zwifaltensis Chronicon // Monumenta Poloniae Historica.* — Т. 2 — Łwów, 1872. — P. 3.
- ⁴⁴ПВЛ. — Ч. 1. — С. 176.
- ⁴⁵Мазур О. Князівська влада у галицьких волостях на зламі XI–XII ст. // Другий Міжнародний конгрес українців. Історія. — Львів, 1994. — Ч. 1. — С. 9–14.

- ⁴⁶ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — К., 1985. — С. 38–39; пор.: Parczewski M. Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. — Kraków, 1991. — S. 45.
- ⁴⁷ Головки А. Б. Древняя Русь и Польша в политических взаимоотношениях X — первой трети XIII вв. — К., 1988. — С. 67–69.
- ⁴⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 288.
- ⁴⁹ Там же. — Т. 9. Летописный сборник, именуемый Патриаршей, или Никоновскою, летописью. — СПб., 1862. — С. 152.
- ⁵⁰ Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Warszawa, 1972. — Т. 3–4. — S. 165.
- ⁵¹ Абрамович Д. Києво-Печерський патерик. Репринтне видання. — К., 1991. — С. 151–152.
- ⁵² Перхавко В. Б. Киево-Печерский патерик о торговле солью в древней Руси // Восточная Европа в древности и средневековье. Проблемы источниковедения. — М., 1990. — С. 105–109.
- ⁵³ Аулих В. В. Историческая топография древнего Галича // Славянские древности. Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — К., 1980. — С. 133–151; Йога ж. Княжий Галич // Галичина та Волинь у добу середньовіччя. — Львів, 2001. — С. 139–153; Баран В. Д. Княжий Галич в історії України // Укр. іст. журн. — 2001. — № 4. — С. 67–75; Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича // Записки наукового товариства ім. Шевченка. Праці історико-філософської секції. — Т. ССХХІІ. — Львів, 1993. — С. 292–303; та ін.
- ⁵⁴ Андрощук Ф. К истории обряда интронизации древнерусских князей («сидение на курганах») // Дружинні старожитності Центрально-Східної Європи VIII–X ст. / Матеріали Міжнародного польового археологічного семінару. — Чернігів, 2003. — С. 5–10; Баран В. Д., Томенчук Б. П. Галичина могила // Галицко-Волинська держава: виникнення, історія, культура, традиції. — Львів, 1993. — С. 30–31.
- ⁵⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 722.
- ⁵⁶ Długosza Jana Roczniki czyli Kroniki sławnego królestwa Polskiego. — Т. 3–4. — S. 165; Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — М., 1963. — С. 138.
- ⁵⁷ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — С. 80.
- ⁵⁸ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. — Roma, 1927. — Table III. — P. 5.
- ⁵⁹ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — С. 80.
- ⁶⁰ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. — М., 1977. — С. 75; Майоров А. В. Галицко-Волынская Русь. — СПб., 2002. — С. 220.
- ⁶¹ Розанов С. П. Евфимия Владимировна и Борис Коломанович. Из европейской политики // Известия Академии наук СССР. Отделение гуманитарных наук. — Ч. 1. — М., 1930. — С. 585–599; Ч. 2. — С. 649–671 (окремі відбитки); Maleczyński K. Bolesław III Krzywousty. — Warszawa, 1974. — S. 220; Włodarski B. Ruś w planach politycznych Bolesława Krzywoustego. — Warszawa, 1974. — S. 55–56.
- ⁶² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 450.
- ⁶³ Chronici Hungarici compositio saeculi XIV // Scriptores rerum Hungaricarum. — Т. 1. — Budapestini, 1936. — P. 448, 451; Chronicon Monacense // Scriptores

- rerum Hungaricarum. — Т. 2. — Budapestini, 1937. — P. 81; ср. *Canonicus Wissegradensis Continuatio Cosmae // Fontes Rerum Bohemicarum*. — Т. 2. — Praha, 1874. — P. 215–216.
- ⁶⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 304.
- ⁶⁵ Там же. — Стб. 308.
- ⁶⁶ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Вид. 2-е. — С. 97.
- ⁶⁷ Рапов О. М. Княжеские владения на Руси в X — первой половине XIII в. — С. 75; Рабинович Р. А. Призрачная Берладь // *Stratum plus*. — 1999. — № 5. — С. 357–378.
- ⁶⁸ Татищев В. Н. История Российская. — Т. 2. — М., 1963. — С. 158.
- ⁶⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 303.
- ⁷⁰ Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX — початок XVI ст.) — С. 397.
- ⁷¹ Горский А. А. Русь в конце X — начале XII века: территориально-политическая структура («земли» и «волости») // *Отечественная история*. — 1992. — № 4. — С. 154–161.
- ⁷² Siemianczuk H. Księstwo Wsiesława Briaczysławicza «Czarodzieja» // *Gdańskie Studia z Dziejów Średniowiecza*. — 2000. — N 7. — S. 169–179.
- ⁷³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 406–462; Пашуто В. Т. Внешняя политика древней Руси. — М., 1968. — С. 170–177; Фонт М. Политические отношения венгерского короля Гейзы II // *Hungaro-Slavica*. — 1983. — С. 33–40.
- ⁷⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 466.
- ⁷⁵ Котляр М. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — С. 125.
- ⁷⁶ Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Вид. 2-е. — С. 100.
- ⁷⁷ ПСРЛ. — Т. 1. Лаврентьевская и Судальская летопись по Академическому списку. — Изд. 2-е. — Вып. 1–3. — Л., 1926–1928. — Стб. 346.
- ⁷⁸ Там же. — Т. 2. — Стб. 497.
- ⁷⁹ Там же. — Стб. 598.
- ⁸⁰ [Лист Фрідріха I Барбаросси до Вібальда] // МРН. — Т. 2. — 1872. — P. 22.
- ⁸¹ Kuczyński S. M. *Studia z dziejow Europy Wschodniej X–XVII w.* — Warszawa, 1964. — S. 27.
- ⁸² Kuczyński S. M. *Studia z dziejow Europy Wschodniej X–XVII w.* — S. 27; Kurbis Komentarz // *Mistrza Wincentego Kronika Polska*. — Warszawa, 1974. — S. 180.
- ⁸³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 493, 495.
- ⁸⁴ Там же. — Стб. 498.
- ⁸⁵ Там же. — Стб. 509.
- ⁸⁶ Там же. — Стб. 533.
- ⁸⁷ Там же. — Стб. 544–545.
- ⁸⁸ Бережков Н. Г. Хронология русского летописания. — М., 1963. — С. 188.
- ⁸⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 564.
- ⁹⁰ Там же. — Стб. 571.
- ⁹¹ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 444; Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства древней Руси. — Л., 1988. — С. 126.
- ⁹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 571.

- ⁹³ Там же. — Стб. 633.
- ⁹⁴ Там же.
- ⁹⁵ Там же. — Стб. 633–634.
- ⁹⁶ Повесть о полку Игореве. — М., 1950. — С. 22.
- ⁹⁷ Рыбаков Б. А. О преодолении самообмана // Вопросы истории. — 1971. — № 3. — С. 153–159; Брайчевський М. Галицько-Волинське королівство // Хроніка–2000. — Вип. 31–32. — К., 1999. — С. 93; Грабовецький В. В. Галич у міжнародних відносинах XII–XIII століть // Галич і Галицька земля в українському державотворенні (до 1100-річчя Галича і 800-річчя Галицько-Волинського князівства). — Івано-Франківськ, 1999. — С. 78–90; Ісаєвич Я. Д. Галицько-Волинська держава. — С. 11–13; Йоґо ж. Місто, князівство, держава // Львівщина. Історико-культурні та краєзнавчі нариси. — Львів, 1998. — С. 31–32.
- ⁹⁸ Пашуто В. Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси. — М., 1950. — С. 15; Крип'якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. — Вид. 2-е. — С. 104; Бодрухин В. М. Чернігівська земля-князівство. — Луганськ, 2002. — С. 49 та ін.
- ⁹⁹ Гумилев Л. Н. Поиски вымышленного царства. — М., 1970. — С. 336.
- ¹⁰⁰ Vincentii Chronicon. — L. 4, 14. Хроніку Вінцентія Кадлубка цит. за: Magistri Vincentii Chronicon Poloniarum // Monumenta Poloniae Historica. — Т. 2. — Lwów, 1872. — P. 193–449.
- ¹⁰¹ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — С. 98–117.
- ¹⁰² Перхавко В. Б. Связи Древней Руси со славянскими странами. — М., 1987. — С. 28.
- ¹⁰³ ПСРЛ. — Т. 2. — С. 759.
- ¹⁰⁴ Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX–XIII вв. — С. 98–117; Бибииков М. В. Болгария, Русь, Византия, половцы в системе межддународных отношений в Юго-Восточной Европе XII — первой половины XIII вв. // Руско-български връзки през вековете. — София, 1986. — С. 97.
- ¹⁰⁵ Грушевський М. С. Історія України-Руси. — Т. 2. — С. 450.
- ¹⁰⁶ Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. Studio et opera G. Fejer. — Т. 2. — Budaе, 1829. — P. 247.
- ¹⁰⁷ Ibid. — P. 67.
- ¹⁰⁸ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 657.
- ¹⁰⁹ Там же. — Стб. 660.
- ¹¹⁰ Войтович Л. Князівська верства в Галицькій землі // Четвертий Міжнародний конгрес українців. — Одеса-Київ-Львів, 1999. — С. 81.
- ¹¹¹ Горский А. А. Русские земли в XIII–XIV веках. Пути политического развития. — М., 1996. — С. 7.
- ¹¹² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 660.
- ¹¹³ Dąbrowski D. Rodowod Romanowiczow książąt halicko-wołyńskich. — Poznań, Wrocław, 2002. — S. 30.
- ¹¹⁴ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. — Table II. — № 20–21; Котляр Н. Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX– XIII вв. — С. 89.
- ¹¹⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 527.

- ¹¹⁶ Там же. — Стб. 660.
- ¹¹⁷ Там же.
- ¹¹⁸ Labuda G. Zaginiona kronika z pierwszej polowy XIII wieku w Rocznikach Krolestwa Polskiego Jana Długosza. Proba rekonstrukcji. — Poznań, 1983. — S. 23; пор.: Kurbis B. Komentarz. — S. 203; Щавелева Н. И. Польские латиноязычные средневековые источники. — М., 1990. — С. 133. Див. також: Roepell G. Geschichte Polens. — Hamburg, 1840. — Bd. 1. — S. 380.
- ¹¹⁹ Vincentii Chronicon. — L. IV, 15.
- ¹²⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 660.
- ¹²¹ Там же.
- ¹²² Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. — Table III. — P. 14. — № 20.
- ¹²³ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 660–661.
- ¹²⁴ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 661; Vincentii Chronicon. — L. IV, 15, пор.: Grabski A. F. Polska w opiniach obcych X–XIII w. — Warszawa, 1965. — S. 65.
- ¹²⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 661.
- ¹²⁶ Там же.
- ¹²⁷ Там же. — Стб. 661–662.
- ¹²⁸ Там же. — Стб. 662.
- ¹²⁹ Див.: Шахматов А. А. Обзорение русских летописных сводов XIV–XVI вв. — М.; Л., 1938. — С. 70–71.
- ¹³⁰ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 662.
- ¹³¹ Там же. — Стб. 661.
- ¹³² Там же. — Стб. 662.
- ¹³³ Там же. — Стб. 663.
- ¹³⁴ Густынская летопись // ПСРЛ. — Т. 2. — СПб., 1843. — С. 322.
- ¹³⁵ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 663.
- ¹³⁶ Baumgarten N. Genealogies et mariages occidentaux des Rurikides Russes du X-e au XIII-e siecle. — Table III. — P. 14 (помилково надруковано 13).
- ¹³⁷ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 664.
- ¹³⁸ Толочко П. П. Исторические портреты. — К., 1990. — С. 267–268; Фроянов И. Я., Дворниченко А. Ю. Города-государства древней Руси. — Л., 1988. — С. 144–145.
- ¹³⁹ ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 666.
- ¹⁴⁰ Vincentii Chronicon. — L. IV, 15; Gorski K. Stosunki Kazimierza Sprawiedliwego z Rusią. — Lwów, 1875. — S. 27; Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. — М., 1968. — С. 162.
- ¹⁴¹ Włodarski B. Sąsiedztwo polsko-ruskie w czasach Kazimierza Sprawiedliwego. — S. 9; Idem. Wolyń pod rządami Rurikowiczow i Bolesława Jerzego Trojdenowicza // Rocznik Wolyński. — Т. 3. — Rowne, 1934. — S. 3. — S. 128.
- ¹⁴² ПСРЛ. — Т. 2. — Стб. 667.
- ¹⁴³ Там же. — Стб. 698.
- ¹⁴⁴ Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь 2-ї половини XII–XIII ст. // Галицько-Волинський літопис. — К., 2002. — С. 14.